

Luc Huyse

De verzuiling voorbij

KRITAK

De verzuiling voorbij

Luc Huyse

De verzuiling voorbij

KRITAK

INHOUD

Verantwoording	7
HOOFDSTUK 1	9
Afscheid van de verzuiling	
HOOFDSTUK 2	47
De komst van de politieke concerns	
HOOFDSTUK 3	83
Heimwee naar de toekomst	

© 1987, Kritik uitgeverij en verspreidingscentrum
Andreas Vesaliusstraat 1, 3000 Leuven

Omslag: Marcel Broodthaers, *Fémur d'homme belge* (1965)
Vertegenwoordiging voor Nederland: Van Gennep, Spuistraat 283, Amsterdam
Uitlevering: Integraal fonds bij Centraal Boekhuis, Culemborg

NUGI 654
ISBN 90 6303 230 7
D/1987/2393/24

VERANTWOORDING

Verzuiling: het debat is weer opgelaaide. Woord en wederwoord volgen elkaar snel op. Soms is de aanleiding een discussie over politieke cultuur. Een andere keer is een pleidooi voor pluralisme de aanloop tot een cascade van beschouwingen.

Zo'n nieuwe discussieronde kan heilzaam zijn. Misschien leidt ze tot een fijnere uittekening van de nu nog vage toekomstplannen voor Vlaanderen. Maar er zit ook een groot risico aan vast. De kans is reëel, zo blijkt nu al, dat het hernieuwde debat een schimmenspel zal zijn, omdat het verschijnsel waarrond de woordenstrijd gevoerd wordt in feite aan het verdwijnen is. De oorspronkelijke tegenstellingen op basis van godsdienst en levensbeschouwing kleuren nu hoe langer hoe minder het sociale landschap. De subculturele verschillen die zich vandaag de dag manifesteren zijn vaak van een heel andere aard. Daarom ook brokkelt de behoefte aan gescheiden werelden voor katholieken, socialisten en liberalen geleidelijk af. Praten over de verzuiling is dus, zo is te vrezen, veelal praten over het verleden. Dit essay is een poging om de aandacht te verleggen. Wat ter discussie zal staan zijn de erfgenamen van de verzuiling, die geruisloos haar plaats hebben ingenomen. Ik noem ze politieke concerns omdat ze zoals hun economische soortgenoten stelselmatig oligopolische machtsposities uitbouwen. Nu reeds houden zij grote gebieden in de sector van de politieke en professionele belangenbehartiging, in de welzijnszorg en in het sociaal-cultureel werk bezet. Zij evolueren snel en niet in de goede richting. Dat zijn de stellingen, die ik verdedigen wil.

Mijn verhaal gaat vooral over Vlaanderen en bijgevolg over het organisatieleven dat zich met de voornaam 'katholiek'

HOOFDSTUK 1

AFSCHEID VAN DE VERZUILING

tooit. Dat is weliswaar niet het enige concern dat in politiek en sociaal Vlaanderen opereert. De andere, die zich socialistisch of liberaal noemen, zijn echter in vergelijking miniaturen. In een boek over Wallonië zou dat zeker anders liggen. Dat de klemtoon op één enkel concern valt, brengt mee dat ook de kritiek tenvolle in die richting zal gaan. Voor sommigen kan dat wellicht een aanleiding zijn om een serene discussie te weigeren.

Wat volgt is geen academische verhandeling. Voetnoten zijn er niet en de vaktaal van de auteur is ternauwernood aanwezig. Nu en dan is gewerkt met impressies, omdat exacte gegevens niet voorhanden zijn. Precies daarom ligt dit essay in het grensgebied tussen wetenschap en politieke reflectie. Ook inzake het vaderschap van dit boek is bescheidenheid geboden. Ik ben te rade gegaan bij vele bevoorrechte getuigen. Enkelen staan, zoals ikzelf, als waarnemer vanop de rand van de weg toe te kijken. Anderen zitten middenin het verschijnsel dat ik beschrijven wil. Ik ben hen allen schatplichtig. Namen noemen doe ik liever niet. De schrik sommigen te vergeten is mij te groot. Eén enkele uitzondering wil ik maken: wijlen rector De Somer hielp mij jaren geleden al voorbij de verzuiling te kijken. Dit boek is in dankbare herinnering aan hem opgedragen.

Het verschijnsel dat we verzuiling noemen is zo'n honderd jaar oud, de term dertig. Over de levensloop van het fenomeen zelf is nog veel onbekend gebleven. Wat er met de terminologie is gebeurd, is beter in kaart te brengen. In de tweede helft van de jaren vijftig hebben Nederlandse sociologen het kind een naam gegeven. De verkaveling van hun land in een aantal gescheiden werelden noemden ze zuilvorming of verzuiling. Vier, vijf jaar later doken deze termen ook in Vlaanderen op. Dat was het begin van een internationale carrière. Het Nederlandse woord verzuiling promoveerde nu wereldwijd in politologische kringen tot een algemeen aanvaarde term, al gingen er na verloop van tijd ook vertalingen circuleren (*pillarisation*, *Versäulung*, *vertical pluralism*...). In Vlaanderen kwam de term vrij snel ook in het algemene taalgebruik terecht. Voor- en tegenstanders van het verschijnsel noemden elkaar verzuilers en ontzuilers.

Weg uit Babel

Van in den beginne is deze terminologie besmet geweest. Zowel in wetenschappelijke als in politieke milieus is verzuiling tegelijkertijd als beschrijvende en als beoordelende term gebruikt. Nu eens was verzuiling de neutrale naam voor een bepaald type van maatschappij-organisatie, dan weer had de term een uitgesproken negatieve bijklank. Dat bracht een grote spraakverwarring mee. Recenter is de terminologie nog op een andere wijze ontspoord: geleidelijk degenereerde verzuiling tot een *mot-valise*. Verschijnselen van allerlei aard, maar vooral uit de maatschappelijke pathologie, zijn met de naam verzuiling bedacht. De term heeft door deze betekenisinflatie veel van zijn bruikbaarheid verloren.

In elk gesprek over verzuiling is een Babelse spraakverwar-

ring een reëel risico. Daarom wil ik vooraf goed aangeven welke inhoud de term verzuiling hier heeft. Als ik naga wat er op de wetenschappelijke markt aan betekenissen te koop is zie ik dat sommigen geprobeerd hebben een netjes verpakte definitie te maken. Dat is zelden goed afgelopen. Ofwel dekte de gelanceerde omschrijving te veel of te weinig lading, ofwel liep de zucht naar volledigheid uit op een onverteerbare volzin. Het is ook geen gemakkelijke opgave om een zo ingewikkeld verschijnsel in een bruikbare definitie te vangen. Ze dient met neutrale termen te werken. Ook moet ze zeker van toepassing zijn op het verschijnsel in zijn bloeiperiodes. Bovendien moet ze bruikbaar zijn voor de beschrijving van soortgelijke situaties in Nederland en Oostenrijk, landen waarvan gezegd wordt dat ze eveneens verzuild zijn.

Kortom, er zijn geen goede definities. De beste koop is een omschrijving, die de belangrijkste karaktertrekken van het verschijnsel weergeeft.

Wie rondkuiert in de wetenschappelijke en politieke literatuur over verzuiling, komt geregeld dezelfde klemtonen tegen. Zo is het gebruikelijk om te spreken van het *levensbeschouwelijk fundament* van de zuilen. De man, die het begrip in Nederland geïkt heeft, schrijft: 'Zuilen ontstaan pas als we te maken hebben met vrijwillige organisaties op levensbeschouwelijke grondslag ter behartiging van wereldlijke zaken' (Kruyt, 1959). In die klassieke verwoording zit meteen al een belangrijke precisering: zuilen zijn zo opvallend omdat ze wereldlijke activiteiten in een levensbeschouwelijk, ja zelfs godsdienstig kader organiseren. Dat is, zeker voor buitenlandse waarnemers, het verrassingselement in de verzuiling: de vervlechting van levensbeschouwing aan de ene kant en politiek, belangenbehartiging, ontspanning, cultuur en sport aan de andere kant. De gedachte, die sommigen daarbij formuleren, is dat die verstrengeling van erg uiteenlopende sferen nogal vreemd is in een mo-

derne maatschappij. Men verwacht daar eerder wat sociologen een *functionele* organisatie noemen: in zo'n geval vormen professionele of regionale of leeftijdsoverwegingen de basis van het verenigingsleven. Nu is er rond die beklemtoning van de levensbeschouwelijke grondslag in de literatuur heel wat te doen geweest. De controverse draait rond de vraag of er in Vlaanderen dan wel meer dan één zuil, de katholieke, aan te treffen is. Als een zuil stoelt op een levensbeschouwing, valt de socialistische beweging met haar partij, vakbonden, ziekenfondsen, turnverenigingen... dan niet uit de boot? Er is gepoogd om het probleem met een definitorische kunstgreep te liquideren: zuilen, zei men dan, zijn constructies met een *ideologische* onderbouw. Zo kwam het georganiseerde socialisme weer in beeld. Meteen dook echter een nieuw grensprobleem op: verwijst de term zuil dan ook niet naar verschijnselen waarvan men zo aanvoelt dat ze van een heel andere aard zijn? Is een beweging die tal van organisaties onder het ideologisch dak van het volksnationalisme bijeenbrengt, dan ook niet een zuil? Het is dus niet zinvol de term verzuiling in de richting van het begrip ideologie uit te breiden. Ideologie verwijst te zeer naar politieke stelsels en zuilen zijn veel meer dan dat. Beter is het de wat exclusieve verbinding met levensbeschouwing, volgens *van Dale* 'opvatting omtrent het leven, zijn waarde en wezen', te bewaren. Maar wat dan met de socialistische beweging? De Nederlandse historicus Kossmann reikt ons een antwoord aan: herhaaldelijk schrijft hij in zijn *De lage landen* (1986) dat het socialisme meer was dan een politieke beweging. Het was een met hartstocht beleden heilsleer die op een bijna religieuze wijze uitgedragen werd. Misschien was die kentering het sterkst aanwezig in de periode rond de eeuwwende, toen het socialisme in de ogen van velen verscheen als — ik citeer Kossmann — '... een immense en complete geestesbeweging, oneindig meer dus dan een nieuwe organisatie van de arbeid en de eigendom of een rechtvaardiger

verdeling van de rijkdommen onder de mensen. Het zou de mens zelf in zijn diepste wezen transformeren.' De verwantschap met godsdienst is in die jaren nooit ver weg. Opnieuw Kossmann, nu over de betekenis van het algemeen stemrecht in het Belgisch socialisme: 'Het kreeg volgens het patroon van de eschatologische heilsverwachting in deze jaren bij de arbeiders-massa zelf veel meer dan een louter zakelijke betekenis. De letters s.u. (*suffrage universel*) hadden een bijna magische functie; ze waren voor deze Belgische strijders wat het ichtus-teken was voor de eerste christenen en het kruis voor de kruisvaarders.' Later, in de jaren twintig en dertig, valt die bijna godsdienstige grondslag wel weg, maar het socialisme bleef een levensstijl: 'De bewuste socialist kenmerkte zich door zijn kleding, zijn taalgebruik, door de architectuur van het huis dat de socialistische woningbouwvereniging voor hem neerzette, door zijn liederen, zijn liefhebberijen en de eigenaardige gewoonten en opschik van zijn jeugdbeweging' (Kossmann). Net als het georganiseerde katholicisme vormde de socialistische zuil een subcultuur.

Verzuiling is dus, ten eerste, de organisatie van het maatschappelijk leven op basis van levensbeschouwelijke verscheidenheid. Er is een tweede wezenlijk kenmerk: het *zelfgekozen isolement* in eigen scholen, ziekenhuizen, vakbonden, politieke partij, jeugdbewegingen, week- en dagbladen, sportclubs, cultuurverenigingen, bibliotheken. Dat is de opbouw van gescheiden werelden. Zo bekeken valt het beroep op de metafoor van 'de zuil' goed te begrijpen: een zuil is een alleenstaande pijler, zegt *van Dale*. Het is dit kenmerk van de verzuiling dat het vaakst kritiek heeft uitgelokt. Men sprak van hokjesgeest en van apartheid.

Daarmee zijn de twee belangrijkste kentrekken van de verzuiling gegeven: ze wordt gedragen door levensbeschouwelijke verscheidenheid en door een zucht naar isolement. Maar er is

meer. Er zijn andere, noem het secundaire, karakteristieken die de verzuiling als type van maatschappij-organisatie een heel eigen profiel verlenen.

In nogal wat beschrijvingen van de verzuiling duikt de *staat als partner* op. Zo schrijft Kossmann: 'Verzuiling betekent dat de staat het de grote, in hun levensbeschouwing onderscheiden groepen van de bevolking mogelijk maakt om hun dagelijkse leven geheel volgens eigen inzicht en behoefte te organiseren...' Al lang ook circuleert in dit verband de uitdrukking *liberté subsidée*, door de Nederlandse socioloog Van Doorn treffend vertaald als 'baas in eigen huis, maar het huis ten laste van de gemeenschap'. Vaak kan men ook lezen dat verzuiling verbonden is met een in principe pluralistisch staatsverband. Die nauwe band met de staat is merkwaardig. Katholieken en socialisten hebben hun wereld immers opgebouwd — oorspronkelijk toch — vanuit het verzet tegen een staat die zij als vijandig beschouwden. De subcultuur die zij ontwikkelden, was ook een tegencultuur tegen het officiële België. Toch is er in het geval van de katholieken al bijna honderd jaar sprake van een partnership met de staat. Eerst was het een wat dubbelzinnige liaison, later een deftig verstandshuwelijk. De basis van deze verhouding was, zoals wel meer gebeurt, een ruil. De staat liet een hele reeks maatschappelijke activiteiten (onderwijs, welzijnszorg...) in handen van het katholieke particuliere initiatief. Hij bezorgde hun de nodige financiële en juridische middelen. Maar dit maakte deze groep als het ware aandeelhouder in de staatszaak, waardoor hij het bestaan en de ontwikkeling van die staat uiteindelijk accepteerde. Later zou zich iets soortgelijks voordoen in de verhouding tussen de socialistische beweging en de staat. Er is nog in een tweede betekenis sprake van een transactie. De katholieke en socialistische organisaties hebben stapsgewijs en onder hun stevige controle tal van bevolkingsgroepen in de politiek binnengeleid. Zo speelden zij in de decennia voor en na de eerste

wereldoorlog een belangrijke rol in de uitvoering van een heel delicaat maneuver: de gedisciplineerde opname van honderdduizenden nieuwe kiezers in het politieke systeem. In dit licht is het nog zo vreemd niet om van zuilen te spreken: een zuil, schrijft *van Dale*, is ook een draaglichaam, op zichzelf of met andere bestemd om iets te steunen. De zuilen schraagden op hun manier het politieke regime.

Kenmerkend voor de zuilen is ook *hun streven naar een zo groot mogelijke reikwijdte*. Hun gulzigheid, zou men kunnen zeggen, maar dan sluipt kritiek in de omschrijving binnen. Dat vermijden we beter. Katholieke en socialistische zuilelites hebben rond hun aanhang een wijdvertakt net van organisaties en diensten aangebracht. De bedoeling lag voor de hand: de mensen in staat stellen binnen de eigen kring een antwoord te vinden op zowat alle vragen en behoeften. Dat op zichzelf staan vloeit trouwens als vanzelf voort uit de tendens naar isolement. Hoe meer eigen initiatieven, hoe minder de aanhang in rechtstreeks contact moest treden met de 'anderen' of met de staat. In de jaren dertig zei Emile Vandervelde, patron van de Belgische Werkliedenpartij, dat de socialistische beweging '... de hele mens moest grijpen, op elk moment van zijn leven en in geheel zijn bestaan'. Twintig jaar later schreef mgr. Brys, geestelijke leider van het ACW: 'Wij willen de hele persoon van de arbeider omvatten, zijn familie, al zijn noden, heel de arbeidersgroep. Elke man en vrouw, jong en oud, die naar onze beweging komt, moet bij ons alles vinden wat hij of zij nodig heeft.'

Aan Franstalige zijde heeft men de zuilen vaak *familles politiques* genoemd. Dat valt goed te begrijpen. Tussen de organisaties van de zuilen was er altijd al zoiets als een, weliswaar soms broze, familieband. Na de tweede wereldoorlog probeerden zij zelfs aaneen te sluiten tot echte netwerken, waarvan het weefsel allerlei vormen aannam: financiële en bestuurlijke vervlechtingen,

gemeenschappelijke leidersfiguren en gezamenlijke rituelen. Verwonderlijk is dat niet. Ook hier maakt eendracht macht. Cohesie vergemakkelijkt het gesprek met parlement, regering en ambtenarij en vergroot de slagkracht in de omgang met de tegenstrevers. Dat is een laatste kentrek van de zuilen, zeker na 1945: hun bestendig, zij het niet altijd succesrijk, zoeken naar interne samenhang.

Daarmee is het volledige signalement van het verschijnsel verzuiling gegeven: verregaande organisatie van het dagelijks leven op grond van levensbeschouwelijke verscheidenheid, waardoor aparte werelden ontstaan, die in hun afzonderlijke verenigingen of als netwerk met de staat transacties aangaan. Lange tijd is deze omschrijving van toepassing geweest op Belgische, Nederlandse en Oostenrijkse toestanden. Daarmee is niet gezegd dat in die landen altijd en overal een perfecte weergave van het modelportret te vinden was. Verzuiling heeft immers vele gezichten. De literatuur zegt wel dat de situatie in die landen zeker overeenstemde met wat men het definitie-minimum noemen kan: een zelfgekozen isolement, in een uitgebreid verenigingsleven, van levensbeschouwelijk te onderscheiden bevolkingsgroepen. In België zijn er, zo bekeken, zeker twee zuilen aanwezig geweest: een katholieke en een socialistische. Het is veel minder duidelijk of er ooit een derde, een liberale, zuil te zien was. Er is, weliswaar, al lang zoiets als een netwerk van liberale organisaties dat met de staat in interactie is. Maar een levensbeschouwing, zoals in het georganiseerde katholicisme en socialisme? Een zoeken naar een isolement op zoveel mogelijk terreinen? Misschien wel, misschien niet. Er zijn hier in ieder geval geen bewijsharde gegevens op tafel te leggen. Een andere, ingewikkelder, kwestie betreft de levensloop van de Belgische verzuiling. Er is, dat wel, vrij grote eensgezindheid over de geboortedatum: die ligt in de jaren tachtig van vorige eeuw. De jaren twintig en vijftig waren bloeiperio-

des, ook dat is algemeen aanvaard. De meningen lopen wél uiteen zodra de laatste dertig jaar ter sprake komen. Is er nog verzuiling? Mijn antwoord is dat wat men meestal met de term zuilen aanduidt na 1960 buiten het definitief minimum gevallen is. De grondslag is niet meer levensbeschouwelijk te noemen en ook het streven naar isolement is fel verzwakt. Wat dan nog als verzuiling verschijnt, is van een andere orde én in vele betekenissen problematischer. Ik kom daar nog op terug. Uitvoeriger, zoals het hoort.

Dat verzuiling alleen in drie, vier kleine Europese landen voorkomt, wijst op de verbondenheid met een bepaalde maatschappelijke ruimte. Zij is echter evenzeer tijdgebonden. In te veel discussies is de tijdelijkheid van het verschijnsel uit het oog verloren. Zo verdwijnt zijn maatschappelijke herkomst uit het beeld. Het komt dan, sociologisch gezien, in een vacuüm terecht.

Verzuiling als tijdsverschijnsel

Zuilvervorming is in vele opzichten een laat-negentiende-eeuwse reactie op de gevolgen van de industrialisering. Het is, hier en in een paar van onze buurlanden, een kind van een tijd vol schokkende gebeurtenissen: geloofsafval en ontkerkelijking, verstedelijking en migratie, proletarisering en klassenstrijd, verzakelijking van persoonlijke relaties en schaalvergroting. Verzuiling is een produkt van en een antwoord op de ingrijpende veranderingen die gepaard gaan met wat sociologen *modernisering* noemen: de geleidelijke overgang van een agrarische naar een industriële samenleving.

De modernisering van de westerse wereld is in bepaalde van

haar aspecten al voor de negentiende eeuw van start gegaan. Zo is het van elkaar wegdrijven van godsdienst, politiek, economie, cultuur ... al bezig sinds de late middeleeuwen. Tal van instituties, die voorheen via de godsdienst in elkaar overvloedden en geen vaste grenzen bezaten, zijn van dan af een eigen leven gaan leiden. Sociologen hebben voor die evolutie een zware jargonterm: ze spreken van sociale differentiatie. Honderdvijftig jaar geleden is die ontwikkeling op brutale wijze versneld, niet het minst onder invloed van de industriële omwenteling. Zo is sindsdien de scheiding tussen godsdienst aan de ene kant, politiek en economie aan de andere fel toegenomen.

Met de industrie rukt ook de urbanisatie op. De inplanting van de fabrieken in de stedelijke kernen werkt als een magneet: tienduizenden verlaten het platteland voor de stad. Gezins- en beroepsleven worden van elkaar gescheiden. Dat doet die samenleving desintegreren. Landelijke gemeenschappen verbrokkelen. In de steden ontbreken vooralsnog de nieuwe normen die het sociale leven in vaste banen kunnen leiden. Sociale differentiatie is trouwens niet iets wat zich over de hoofden van de mensen afspeelt. Dat allerlei instellingen zich van elkaar loskoppelen, brengt mee dat het individu als het ware in evenveel segmenten uiteenvalt: arbeider, vader, gelovige, buurtbewoner, consument, staatsburger — ieder met zijn eigen gedragscode. Er is tussen elk van deze rollen weinig osmose. De mens krijgt nu te maken met een veelheid van opdrachten, die op de koop toe vaak tegenstrijdig zijn. Differentiatie veroorzaakt ook binnen elke maatschappelijke sector een versplintering: de wereld van de beroepen, bijvoorbeeld, verandert in de tweede helft van de negentiende eeuw in een wirwar van nieuwe, soms erg gespecialiseerde, werkkringen.

Het gevolg van dit alles is dat eeuwenoude verbanden, die vooral in lokale wij-gevoelens wortelden, het laten afweten. Ze sterven af. Op het einde van de vorige eeuw gaan de mensen dan

ook koortsachtig op zoek naar een nieuw maatschappelijk weefsel dat kan vervangen wat verloren is gegaan. Op de industriële omwenteling volgt de organisatorische revolutie. Tussen 1880 en 1910 zijn in België, net als elders in Europa trouwens, duizenden politieke, sociaal-economische en culturele verenigingen ontstaan. Een hevige eruptie van verenigingsleven is het massale antwoord van de mensen op het teloorgaan van de oude verbanden. Al in het begin van deze periode tekenen zich in het ontwikkelingspatroon van de organisatorische revolutie twee types af. In sommige landen, zoals België, groeien er tussen vele organisaties en verenigingen dwarsverbindingen. Er ontstaan, met andere woorden, clusters of netwerken. In ons land gebeurt dat rond een tweetal kernen: de katholieke Kerk enerzijds, de socialistische partij anderzijds. Hier maken we de geboorte van de verzuiling mee. In andere landen, zoals de Angelsaksische, blijft deze clustering grotendeels achterwege. Hoe komt dat? Waarom hier wel en elders niet?

Voor de Kerk in België was het moderniseringsproces een schokkend gebeuren. Het dreigde immers een van godsdienst en Kerk ontvoogde samenleving voort te brengen. Ontkerkelijking en geloofsafval zouden het onvermijdelijke gevolg zijn. Ook was er het vooruitzicht van een fatale ontmanteling van de kerkelijke machtsposities. Het is dan ook niet verwonderlijk dat met man en macht gezocht werd naar een passend antwoord op een ontwikkeling, waarin vooral de wereldlijke staat als motor optrad. De vorming van een netwerk van katholieke verenigingen en diensten was een voor de hand liggende reactie. Ik citeer hierover uitvoerig de Nederlandse historicus Righart: het levensgevaar, dat de Kerk liep '... kon afgewend worden door het bouwen van subculturen (zuilen), waarin de gelovigen, letterlijk, hun hele leven konden slijten. Het interieur van een dergelijke subcultuur diende wel aangepast te zijn aan de eisen die de moderne tijd stelde, dat wil zeggen: er moest ruimte zijn voor

de behartiging van materiële belangen (...), de politiek diende bedreven te worden in een democratisch gestructureerde massapartij en ook voor een nieuw sociaal-cultureel verschijnsel als vrije tijd moest de subcultuur over eigen faciliteiten beschikken. Al met al leverde dit een spiegelbeeld van de "grote" maatschappij op, alleen met dat verschil dat in de subculturele belevingswereld alles doordrenkt was van de eigen religie. Door het absolute (...) karakter van de godsdienst ontstond voor de gelovige het beeld van een vreemde en vijandige buitenwereld. Iedere behoefte om zich buiten de veilige grenzen van de eigen subcultuur te wagen werd hierdoor ontmoedigd.' (*De katholieke zuil in Europa*, 1986). Tegelijkertijd werd ook de opmars van de seculiere staat gestuit: de zuil verscheen als staatsvrije ruimte. Kossmann noemt het de kerkelijke staatkunde van die tijd: tussen staat en onderdanen werd — met het principe van de *liberté subsidiée* als steunvlak — een beveiligende ring van eigen organisaties aangebracht. Dat was een defensieve strategie, waarmee men nogal wat succes zou boeken. In Engeland en de Scandinavische landen zag de toestand er voor de Kerk helemaal anders uit. Haar statuut als staatskerk maakte de opbouw van een beschermend netwerk van organisaties niet zo nodig. In weer andere landen, zoals Frankrijk, was de Kerk na de komst van de moderne staat zozeer verzwakt dat de energie om met succes een staatsvrije ruimte te scheppen haar ontbrak. In Nederland en Oostenrijk waren daarentegen voor de Kerk(en) vrijwel identieke omstandigheden als in België aanwezig: bedreigde machtsposities én voldoende slagkracht om te reageren tegen de opmars van de staat.

De uitbouw van een door de Kerk beheerst leefkader diende uiteraard ook strikt-politieke doeleinden. Met de modernisering groeide het politieke systeem in schaal en omvang. Meer en meer burgers raakten in de ban van de politiek. Al vóór 1880 probeerde de clerus, met het oog op buitenparlementaire

machtsvorming, de bevolking in tal van organisatorische verbanden onder te brengen. Het parochiale leven was daarbij het steunpunt bij uitstek. De uitbreiding van het kiesrecht in 1893 vergrootte nog de behoefte aan een omkadering van de katholieke aanhang. De vorming van een katholieke zuil leverde een uitermate geschikt instrument op in de mobilisering van de kiesgerechtigden.

Sommige van deze strategieën, voornamelijk de bevordering van een beveiligend isolement en de maximalisatie van politieke macht, kunnen ook de opbouw van een socialistisch netwerk verklaren. Alleen was het instrumentarium hier niet in het leven geroepen om bestaande machtsposities te beveiligen. De arbeidersgroep had rond 1890 weinig of geen verworvenheden te verdedigen. De zuilvorming verschijnt hier dan eerder als een middel om tot collectieve en individuele emancipatie te komen. Over de socialistische arbeiders in Nederland schrijft Righart dat zij in het laatste kwart van de negentiende eeuw verwickeld waren in een strijd tegen achterstelling en bevoogding; '... een web van organisaties en een ideologisch exclusivisme — een frontmentaliteit — vormden de wapens waarmee zij zich een plaats onder de zon van de 20ste-eeuwse samenleving trachtten te bevechten. Langs de zuil klom men omhoog naar het hoogste doel: maatschappelijke erkenning en gelijkberechtiging.' Het kan zeker geen kwaad om zijn redenering ook op de Belgische situatie toe te passen. De opbouw van een wijdvertakt socialistisch verenigingsleven is ook in niet-verzuilde landen, zoals Engeland, opgetreden. Omdat daar echter de combinatie met op godsdienst gebaseerde zuilen ontbrak is deze ontwikkeling ternauwernood opgevallen en bleef ook het wederzijdse opbod achterwege.

Zuilvorming verschijnt in België dus wel degelijk als een reactie van katholieken en arbeiders op gebeurtenissen, die hun positie in de samenleving op dramatische wijze beroerden. Ver-

zuiling was een krachtige remedie in hun strijd tegen maatschappelijke kwalen en een middel om nieuwe kansen maximaal te benutten. Maar het verschijnsel bracht ook een antwoord op problemen die de hele maatschappij beroerden. Ik zei al dat onder het gewicht van de modernisering oude verbanden kapot gingen, hun heilzaam effect verloren of ronduit als een ballast werden ervaren. Dat was zeker zo met tal van lokale wijgevoelens. Zij erodeerden of zij remden, waar ze bewaard bleven, de modernisering af. De verzuiling bood een uitweg. Zij voerde de mensen binnen in ruimere verbanden. Zij nam ze op in grootschaliger eenheden, waardoor de sociale bedrading ontstond die een moderne maatschappij nodig heeft. Sociologisch gezien is dit proces te vergelijken met de geleidelijke omzetting van tientallen dialecten in een paar standaardtalen. De verzuiling, zeker in haar katholieke variant, was in België bovendien voor sommigen een welgekomen antwoord op twee, voor hen vervelende, neveneffecten van de industrialisering: de klassenstrijd en de spanningen tussen Vlamingen en Franstaligen. Klassen- en taaltegenstellingen werden ondergeschikt gemaakt aan de organisatie van de samenleving op grond van levensovertuiging zodat overbrugging van deze breuklijnen, zij het slechts bij een gedeelte van de bevolking, nu tot de mogelijkheden behoorde.

Verzuiling moet in die tijd, zo is mijn stelling, als type van maatschappij-organisatie in de ogen van velen een succesformule geweest zijn. Dat zij bepaalde tegenstellingen verdoezelde en, daarom, bepaalde belangen zeer sterk bevoordeelde, woog voor hen dan waarschijnlijk niet zwaar door. Het lag voor de hand dat voor nieuwe uitdagingen een zelfde scenario zou worden afgewerkt.

Dat gebeurde in de jaren twintig, al was er toen niet zozeer sprake van een gevaarlijke crisis. Veeleer stond men voor de opgave spelregels en structuren te ontwerpen voor een hele reeks

onontgonnen terreinen : de vrije tijd, radio en film, volksopvoeding, natuurbeleving. De verzuiling schoof probleemloos deze maatschappelijke zones binnen. Vooral de socialisten ontwikkelden in vele van deze domeinen een spectaculaire dadendrang. Het zou hun voor jaren ver in de wereld van kunst en cultuur een grote voorsprong opleveren. Het bood hun bovendien de gelegenheid om nog sterker uitdrukking te geven aan de socialistische levensbeschouwing en -stijl.

In de jaren vijftig maakte de verzuiling opnieuw een grote sprong voorwaarts. Vanzelfsprekend was dat niet. Vlak vóór en vlak na de oorlog was het stelsel immers op grote kritiek gestuit. Het heette dat het geen passend antwoord had geboden op de roerige gebeurtenissen van de jaren dertig. Tijdens de bezetting was bovendien een zekere afkeer ontstaan voor een systeem, dat een premie zette op isolement en segregatie. Na de oorlog spraken men van het slopen der muren. Toch werd bij de opbouw van de verzorgingsstaat het draaiboek van de verzuiling opnieuw gevolgd. Van Doorn spreekt voor Nederland van een 'explosie van organisatorische energie op welzijnsgebied' waarvoor de zuilen het kader leverden. In België is dat niet anders geweest. Opkomst en uitbouw van de verzorgingsstaat vallen dus in de tijd volledig samen met de expansie van de zuilen. Het royale subsidiebeleid van de overheid gaf ze sterke groei-impulsen. Zo promoveerden zij al snel tot min of meer onmisbare pijlers van de verzorgingsmaatschappij. In deze periode wordt ook de kiem gelegd van de transformatie die de verzuiling tien, vijftien jaar later zal ondergaan.

Ondertussen was zij ook een grote rol gaan spelen in de productie van politieke stabiliteit. Dat zit zo. Een politiek systeem moet zijn conflicten kunnen beheersen. Anders sukkelst het van crisis tot crisis, tot het uiteindelijk bezwijkt. Conflicten zijn gemakkelijker te temmen wanneer de bronnen waaruit ze ontspringen beperkt in aantal zijn. Zo vermindert immers de

onvoorspelbaarheid in het politiek bedrijf. Men weet waar de brand kan opblazen. Men kan vooruitlopen, dreigende conflicten tijdig opsporen en ontladen. De verzuiling heeft in die zin gewerkt. Zeer veel botsingen in de Belgische politiek vonden hun oorsprong in de rivaliteit tussen de zuilen. Zo wisten politici vaak te anticiperen op wat komen zou. Het scenario was gekend. Dat is echter niet voldoende. In de politiek duiken voortdurend eisen op, die men niet alle tegelijk in behandeling kan nemen, laat staan oplossen. Daarvoor zijn ze meestal te talrijk en te uiteenlopend. De verwerkingscapaciteit van een politiek bedrijf is beperkt. De vraag wat er bovenaan de politieke agenda komt is dus cruciaal. In principe moeten regering en parlement de prioriteiten vastleggen. En zo gebeurt het ook, maar de verzuiling maakte die opdracht gemakkelijker. Elke zuil omspande een brede waaier van belangengroepen met soms heel uiteenlopende verlangens. Dat was zeker zo aan katholieke kant, maar daar niet alleen. Die eisenvloed moest worden geordend en gerangordend. Via interne compromisvorming filterde men allerlei dossiers en ving men de eerste schokken op. De verzuiling maakte het, ten slotte, ook mogelijk de oplossingen voor politieke problemen te standaardiseren. Zo kon men bij elkaar vrede kopen door, op basis van pacts, allerlei zaken (jobs in overheidsdienst, subsidies) over de politieke families te verdelen. De oplossingen waren als het ware 'voorver-pakt'. Dergelijke routines deden de beleidslast van de politici afnemen.

In de jaren vijftig was het prestige van de zuilformule aanzienlijk. In brede kringen werd dit instituut erkend als een voortreffelijk type van maatschappij-organisatie en als een onmisbaar onderdeel van de politieke machinerie. Dat valt af te leiden uit de pogingen van Belgische politici om de verzuiling naar Kongo over te planten. In die periode krijgt het verschijnsel ook zijn roepnaam. De ironie wil dat het precies dan zo van karakter begint te veranderen dat het, wat later, ophoudt te

zijn wat het tachtig jaar lang was geweest.

Ik vat samen. Verzuiling is in wezen een eigen-aardige manier geweest van denken over, inwerken op en organiseren van de Belgische maatschappij. Zij ontstond in de confrontatie met ingrijpende veranderingsprocessen: modernisering, de opmars van de industrie, ontkerkelijking, de komst van de democratie. Bovenal groeide zij uit tot een cruciale schakel tussen staat en burger. Het ware alleen verkeerd te denken dat ze dat eeuwig zou zijn. Vijftien, twintig jaar geleden was haar oorspronkelijke rol grotendeels uitgespeeld. Wie daaraan twijfelt, is blind voor de transformaties die de samenleving hier sindsdien heeft ondergaan. Wel zijn die veranderingen vaak of onopgemerkt gebleven of in hun gevolgen onderschat.

Op de weegschaal

Het is niet gemakkelijk, zo is al gezegd, het verschijnsel van de verzuiling neutraal te beschrijven. In het politiek debat wordt meestal met felle pro- en contra-kleuren gewerkt. De term is er belast en beladen. Maar ook de sociologen hebben de verzuiling vaak op de weegschaal gelegd. Zij wikten en wogen de voor- en nadelen voor de samenleving. Hun verdict varieerde in de tijd. In de jaren vijftig en zestig zagen de sociologen meer kosten dan baten. Iets later sloeg hun balans over in de richting van een positieve waardering. In beide gevallen zal enige vooringenomenheid hun wel niet vreemd geweest zijn. Sociologen zijn ook mensen.

Laten we de vraag opnieuw stellen: wat voor effecten heeft verzuiling op de samenleving? Wat zijn — dezelfde vraag in jargontaal uitgedrukt — haar functies en dysfuncties? Op de

debetrekening van de verzuiling is de voorbije dertig jaar een hele reeks posten ingeschreven: zij veroorzaakt maatschappelijke segregatie, produceert onverdraagzaamheid, is een krachtige bron van politieke onrust, werkt als een instrument van sociale controle en disciplineren en drijft de kostprijs van de verzorgingsstaat de hoogte in. En het lijstje is ongetwijfeld niet eens volledig. Maar klopt dat allemaal? Nu de tijd gekomen is om definitief afscheid te nemen van de verzuiling in haar oude gedaante, is het misschien wenselijk deze klachten opnieuw te bekijken. Ik voel geen enkele behoefte om de verzuiling retroactief wit te wassen. Toch moet men het verleden geen geweld aandoen en de verzuiling alleen in negatieve termen beschrijven. In werkelijkheid was zij tussen 1880 en 1960 waarschijnlijk een mengeling van goede en kwade kanten.

Levensbeschouwelijke apartheid?

Verzuiling staat in veler ogen voor zelfgekozen isolement, dat te vaak is omgeslagen in onfrisse beslotenheid, in een cultus van de hokjesgeest. Die visie circuleert niet alleen in kringen van fervente ontzuilers. Ook de sociologen van het eerste uur, die op het einde van de jaren vijftig in Nederland de verzuiling in kaart brachten, lieten hun blik vooral vallen op wat hun een ongewenste vorm van sociale scheiding leek. Kruyt, bijvoorbeeld, registreerde met een verfijnde meetapparatuur hoe zelden katholieken met 'andersdenkenden' huwden (*intranubium*, heette dat), contact hadden (*intravivum*), mekaar hielpen (*intracaritas*) etc. De verwondering werd aangewakkerd door de vaststelling dat het percentage kerkelijk gemengde huwelijken in die jaren nog afnam. Dit stemde Kruyt en zijn collega's tot droefheid. Zij betreurden het organisatorisch isolement waarin de levensbeschouwelijke groepen zich opsloten en we-

zen op het gevaar voor de volkseenheid.

De situatie in België is nooit even grondig gemeten. Wij moeten het doen met meer impressionistische schilderijen. Sommige daarvan zijn vrij oud. Een Barnich, van liberalen huize, tekende al in 1911 tot in detail de katholieke zuil, toen nog *le régime clérical en Belgique* genoemd. In zijn schets komen honderden gilden, ontspanningsverenigingen, boerenbonden, scholen, kiesverenigingen en talloze initiatieven, die we nu welzijnsvoorzieningen noemen, voor. In hetzelfde jaar schreef een Engelse waarnemer, Seebohm Rowntree, dat de segregatie zich niet alleen voordeed op het politieke, syndicale en coöperatieve vlak, maar ook waarneembaar was in het caféleven en in de kunst- en cultuurbeleving. Veertig, vijftig jaar later week het beeld, dat van de verzuiling werd geboden, ternauwernood af van deze vroege portretten. Ik ben evenwel bang dat geen enkele tekening honderd percent waarheidsgetrouw is. Het verleden van de verzuiling in België is daartoe te weinig gereconstrueerd.

In een eerdere versie van het *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* is verzuiling beschreven als het *uiteenvallen* van de samenleving in scherp gescheiden levens- en wereldbeschouwelijke groeperingen. Maar bedreigde de verzuiling hier te lande echt de volkseenheid? Was zij in die zin een destructieve kracht? Deze vragen zijn niet met een ja of een neen te beantwoorden. Ik schreef al dat de zuilen ongetwijfeld de kloof tussen twee, drie bevolkingsgroepen wijder maakten, maar tegelijkertijd andere tegenstellingen (klasse, taalgemeenschap) gedeeltelijk overbrugden. De verzuiling lag als een lappendeken over België. Belangrijk is ook dat de levensbeschouwelijke segregatie aan de basis samenging met verregaande contacten aan de top. De bevolking viel weliswaar uiteen in totaal gescheiden werelden, maar de elites waren voortdurend in zakelijke communicatie met elkaar. Die dwarsverbindingen aan de top moeten

het gevaar dat van de sociale scheiding uitging in grote mate gemilderd hebben. Vergeet, ten slotte, niet dat de verkaveling van de bevolking in twee, drie percelen niet alle groepen evenzeer in haar greep had. De verzuiling raakte vooral de arbeiders, in mindere mate de middengroepen en had weinig of geen effect op de bovenste lagen.

Onverdraagzaamheid

Heel wat treurzangen over verzuild België bevatten klachten over de intolerantie waarmee de rivaliserende groepen elkaar teisterden. Vooral in Vlaanderen zijn die litanieën vaak te horen geweest. Soms kwamen ze van vrijzinnigen, die zich door de katholieken misprezen en een plaats onder de zon ontzegd zagen. Ook vanuit flamingantische hoek is er, zeker in de jaren vijftig, geklaagd over de onverdraagzaamheid op levensbeschouwelijk vlak. Zij stond, zei men, de vorming van een Vlaams front en dus de opmars van ons volk in de weg. Van oudsher waren er ook de antigevoelens tussen katholieken en socialisten.

Was er echt reden tot droefheid? Of lag de pijngrens van de klagers te laag?

Intolerantie speelt zich af in de doordeweekse interacties tussen mensen en laat zich daarom niet zo gemakkelijk meten. Historici vertellen ons wel dat er decennia lang een broeilaag van wederzijdse onverdraagzaamheid aanwezig was. Soms was ze nauwelijks actief. Soms waren er echte opstoten, zoals ten tijde van de koningskwestie en van de schoolstrijd. Dan kwamen aan beide zijden de grove stereotypen, de oude en de nieuwe, bovendrijven. Dat maakte grote indruk op buitenlandse waarnemers. Zo schreef Kruyt in 1962, vanuit zijn Nederlandse uitkijkpost, dat de twee Belgische zuilen de Nederlandse in agressiviteit overtroffen. In zijn land bekeek elke zuil de andere eer-

der als verboden dan als vijandelijk gebied. Misschien was de onverdraagzaamheid in België groter omdat er hier eigenlijk slechts twee blokken, en niet vier of vijf zoals in Nederland, frontaal tegenover elkaar stonden?

Schadelijk voor de democratie?

Twintig jaar geleden is er, vooral in het buitenland, een stroom van publikaties gekomen, waarin de verzuiling als een zwaar risico voor de politieke stabiliteit werd beschreven. De auteurs van deze onheilspellende berichten haalden hun mosterd bij de Amerikaanse politiek-wetenschappelijke vakliteratuur. Daarin staat te lezen dat het voor de democratie goed is als mensen met elkaar omgaan in het kader van een gemengd verenigingsleven: gelovigen met vrijzinnigen, arbeiders met middenstanders, Vlamingen met Franstaligen, katholieken met socialisten. In zo'n geval brokkelen vooroordelen af, worden de tegenstellingen verzacht. Meer nog: in gemengde verbanden is er de voortdurende confrontatie met andersluidende meningen en dat leidt tot politieke gematigdheid. Verzuiling echter veroorzaakt een heel andere situatie: de meeste mensen vertoeven in een homogene omgeving, krijgen voortdurend dezelfde geluiden te horen en gaan niet twifelen aan hun eigen gelijk, noch aan andermans ongelijk. Dat zweept de politieke passies op, zegt men, en bedreigt de stabiliteit van het regime. Verzuiling komt in deze geschriften bijgevolg te voorschijn als een boeman voor de democratie. Daarmee is het verhaal niet ten einde. Kijkend naar België kwamen de auteurs tot de verrassende vaststelling dat hier verzuiling en stabiliteit toch perfect samengingen. In de wetenschappelijke literatuur was de *Belgian paradox* geboren. Een gevolg was dat op het einde van de jaren zestig een hele zwerm buitenlandse onderzoekers in ons land neerstreek, op

zoek naar het recept van het Belgisch wonder.

Maar mirakels komen in de politiek niet voor. De buitenlandse Belgologen hebben de ontvlambaarheid van de situatie hier te lande overdreven. Met de nodige nuchterheid bekeken bleek de *Belgian paradox* de vrucht te zijn van drie, vier voorheen onopgemerkte elementen, die de risico's van de verzuiling fel indijkten.

Belgen zijn niet alleen katholiek of socialistisch. Ze zijn ook getekend door andere politieke breuklijnen, die actief zijn bij de individuele opinievorming. Iemand is, bijvoorbeeld, katholiek én Vlaming én arbeider. Zijn buur is misschien een ongelovige arbeider. In Luik wonen katholieke, Franstalige patroons. Elk van deze kentrekken kan bij een politiek conflict een individu in een geschil betrekken. Een concreet voorbeeld: velen kwamen in de schoolstrijd tot een actieve inzet omdat zij zich als katholiek of als vrijzinnige bij het conflict betrokken voelden. Katholieke Vlaamse arbeiders kwamen zo aan dezelfde kant terecht als de katholieke, Franstalige kapitaalbezitters, van wie de belangen op sociaal-economisch en ook communautair vlak regelrecht tegen de hunne ingaan. De niet-gelovige arbeiders, met wie zij als werknemer eigenlijk veel gemeenschappelijke belangen hebben, waren op dat moment hun tegenstrevers. Men mag nu wel aannemen dat een individu zich nooit voor lange tijd in één conflict zal laten meeslepen, omdat het zal vaststellen dat er in het andere kamp ook bondgenoten, maar dan uit een ander spanningsveld, aanwezig zijn. Zoiets mildert de passies en vermindert de druk op het politiek systeem.

De verzuiling produceerde nog op een tweede wijze antistoffen. Zij neutraliseerde andere explosieve materies. Het is al gezegd: de katholieke zuil overbrugde gedeeltelijk de klassen-tegenstellingen. Dat leidde in de eerste helft van de twintigste eeuw tot de domesticatie van de katholieke arbeidersgroep. Het georganiseerd katholicisme bracht bovendien, net zoals de so-

cialistische beweging trouwens, Vlamingen en Franstaligen onder één dak en wist de eersten meestal tot een temperen van hun politieke eisen te bewegen. Het effect hiervan compenseerde in niet onbelangrijke mate de politieke risico's die de levensbeschouwelijke polarisering meebracht.

De verdeeldheid, die de verzuiling veroorzaakte, verhinderde trouwens niet dat de elites het over een aantal basiswaarden fundamenteel eens waren. Die cruciale consensus, die slechts weinig in gevaar is gekomen, stelde hen keer op keer in staat tot afspraken te komen. De zakelijke toon, die de zuilelites in het gesprek met elkaar aansloegen, stak dan wel schril af tegen de dogmatische taal die in de communicatie met de aanhang werd gebruikt. Hadden zij er belang bij dat bij de bevolking de wederzijdse vijandigheid in leven bleef? Zolang er brandgevaar is, zijn er brandweermannen nodig. Speelde die overweging mee? Is de verzuiling, zoals Nederlandse collega's wat provocerend van de Hollandse situatie beweren, kunstmatig veroorzaakt?

Was de verzuiling soms een gevaarlijke factor van verdeeldheid, zij bood ook de mogelijkheid om vele spanningen tijdig te temperen. *'Good fences make good neighbors,'* zeggen de Amerikanen. Dat ieder, dank zij de uitbouw van gescheiden werelden, op zijn eigen erf kon leven en werken, verminderde de kans op bittere territoriumtwisten. De aanwezigheid van twee, drie netwerken maakte het ook mogelijk de distributie van schaarse goederen (overheidsgeld, jobs, mandaten, zendtijd...) volgens afgesproken verdeelsleutels te laten verlopen. Men wist precies aan wie men welk stuk van de koek moest geven. Het was alleen nodig de weegschaal nu en dan te ijken, bijvoorbeeld na verkiezingen.

Verzuiling als maatschappelijke dwang

In haar hoogdagen leverde de verzuiling de elites (de grote en de kleine) een uitgebreid instrumentarium op voor de uitoefening van sociale controle. Voor velen in de bevolking speelde het leven zich immers af binnen de grenzen van één enkele wereld, van de wieg tot het graf. Zo bleven zij bijna onafgebroken onder toezicht staan. De ring rond de aanhang was uiteraard niet geluidsdicht: vanuit de andere werelden kwamen dissonante klanken overgewaaid. Maar over het algemeen lag in de verzuiling een machtig reservoir van technieken van sociale beheersing. Eén opmerkelijk resultaat hiervan is in mijn beschrijving vooralsnog nauwelijks ter sprake gekomen: de verregaande disciplinerende van een paar bevolkingsgroepen en, bijgevolg, de vertraging van hun emancipatie. De zucht naar eenheid dreef zowel in de katholieke als in de socialistische zuil de Vlamingen vaak in de verdrukking. Hun roep om gerechtigheid was een bron van verdeeldheid en werd daarom aan de top dikwijls met grote tegenzin beluisterd. De verzuiling had een nog grotere invloed op de ontwikkeling van de arbeidersgroep. Aan katholieke zijde lag de volle klemtoon op de nood aan klassensamenwerking. Voor hun emancipatie mochten de arbeiders alleen de lange weg van de geleidelijkheid bewandelen. Tegelijkertijd zorgden het antisocialisme aan de ene kant, het antiklerikalisme aan de andere ervoor dat de arbeidersbeweging in gescheiden gelederen, en dus verzwakt, de strijd met de werkgevers moest aangaan. Er is geen twijfel mogelijk: de verzuiling kwam de kapitaalburgerij buitengewoon goed van pas. Die gedachte laat me toe een nuance te maken bij wat ik al vroeger schreef. De verzuiling, zo zei ik, is altijd al een niet onbelangrijke producent van politieke stabiliteit geweest. Zeker, maar het evenwicht dat zo ontstond bevorderde jarenlang de belangen van slechts enkele groepen. Ook dit is in rekening te bren-

gen bij het wege van de verzuiling.

Die laatste beschouwing maakt het ook mogelijk een meer algemeen probleem aan te raken. Doorheen mijn verhaal is de verzuiling beschreven als een strategie van burgerlijke, kerkelijke en socialistische voormannen. Misschien is met dit perspectief de werkelijkheid geweld aangedaan. Want zo lijkt het wel of elke stap in de opbouw van de gescheiden werelden met voorbedachte rade is gezet. Alsof de hele ontwikkeling intentioneel is gestuurd. Voor wie naar het verleden kijkt kan dat zo overkomen, maar is de waarnemer dan niet het slachtoffer van een post factum-verklaring? Veel beter is het de zuilvorming te zien als het produkt van talloze pogingen van opeenvolgende generaties om op nieuwe uitdagingen met oude én nieuwe maatschappelijke formules te reageren. De intenties zijn bij dit alles niet zo belangrijk, de uiteindelijke effecten des te meer.

Afscheid van de verzuiling

In de levenslijn van de verzuiling zit, omstreeks 1960, een felle knik. Het verschijnsel krijgt rond die tijd zijn naam en komt ook volop in de vuurlijn van de kritiek terecht. Het verliest, zo te zien, zijn vanzelfsprekendheid. Wat is er aan de hand?

Verzuiling beschreef ik als de organisatie van het dagelijks leven op basis van levensbeschouwelijke verschillen, waardoor gescheiden werelden ontstaan. Beantwoordt wat we vandaag kunnen waarnemen nog volop aan dit signalement? Er zijn redenen te over om het te betwijfelen.

Exit levensbeschouwing?

Zo'n vijftien twintig jaar geleden rezen bij velen, in politieke én wetenschappelijke kringen, vragen en twijfels over de overlevingskansen van de zuilen in ons land. Bij de katholieke bevolking, zo werd voorspeld, zou de voortschrijdende ontkerkelijking het samenhorighedsgevoelen aantasten. Het weefsel dat in de katholieke zuil voor cohesie zorgt zou, zo was te verwachten, desintegreren. Men nam bovendien aan dat aan de overkant, reactief, een soortgelijke ontwikkeling zou plaatsvinden. In de socialistische zuil was er trouwens ook het effect van de welvaartsgroei: voor heel wat arbeiders smolt het gevoel van collectieve onderdrukking weg en verdrong een meer individuele levensstijl de voorheen gemeenschappelijke subcultuur. Afbroekeling van het hele zuilenstelsel leek, nu het zijn draagvlak verloor, onvermijdelijk.

Is deze prognose uitgekomen? In haar eindconclusie blijkt niet: de constructies die we tot op heden zuilen noemden, bleven ogenschijnlijk overeind. Recente, meer precieze, metingen van zowel de ontkerkelijking als de gezondheidstoestand van vooral het katholieke organisatieleven cijferden het raadsel niet weg.

De Leuvense sociologen Billiet en Dobbelaere zijn al enige tijd danig in de weer om die knoop te ontwarren. Hun verklaring luidt dat het met de erosie van de levensbeschouwelijke grondslag van de verzuiling niet zo'n vaart loopt als algemeen gedacht. Vooreerst, zeggen zij, zijn de subculturele verschillen tussen de katholieke en socialistische werelden niet verdwenen. Deze stelling ondersteunen zij met materiaal dat hun Waalse collega's Voyé en Remy hebben verzameld. Uit een viertal onderzoeken puren Voyé en Remy het besluit dat er in de socialistische en christelijke arbeidersbeweging grondige verschillen van opvatting bestaan over zaken als vrouwenemancipatie, so-

ciale huisvesting en gastarbeid. Dat heeft te maken met het uiteenlopen van de visies op de hele maatschappelijke realiteit. De socialisten construeren de werkelijkheid rond de begrippen arbeid, klassebelangen, klassenstrijd. In de christelijke werkelijkheidsopvatting is arbeid maar één dimensie naast andere, zoals gezin, buurt, vrije tijd. Zo bekeken is de verscheidenheid in 'opvatting omtrent het leven, zijn waarde en wezen' (*van Dales* definitie van levensbeschouwing) waarop de verzuiling rust, zeker niet afgesloten. Billiet en Dobbelaere ontwikkelen nog een tweede argument: in de katholieke zuil is het oorspronkelijke gedachtengoed weliswaar grotendeels verdwenen, maar het is vervangen door een andere, beter aan deze tijd aangepaste, set van voornamelijk wereldse waarden. De klemtoon in het belichten van de eigenheid is verschoven van 'katholiek' over 'christelijk' naar 'algemene waarden van medemenselijkheid' die in feite tot het erfgoed van de hele westerse beschaving behoren en ook voor niet-katholieken aanvaardbaar zijn. Het steunvlak van de katholieke zuil is, via deze 'verwereldlijking', grondig van aard veranderd. Het heet nu 'sociaal-culturele christenheid', maar het is en blijft een levensbeschouwing. Tot zover Billiet en Dobbelaere.

Ik heb mijn twijfels. Zo is het de vraag in hoeverre de subculturele verschillen, waarvan sprake, werkelijk een levende realiteit zijn. Billiet zelf zegt dat de gegevens waarop hij leunt bijna uitsluitend het publiek discours van de zuilelites en hun opiniemakers weerspiegelen. Er is grote onzekerheid over de mate waarin de aangesloten leden dit (nieuwe) zelfbewustzijn delen. Let ook op de voorzichtige bewoordingen waarin hij zijn uitspraken verpakt: 'Toch is het mogelijk dat bij de oudere generaties subtiele subculturele verschillen blijven bestaan als een soort dieptelaag, veel meer onbewust dan bewust.' (in het tijdschrift *Vlaanderen Morgen*, 1986) Maar is ook voor de jongere generaties het water tussen katholieken en socialisten nog altijd

even diep? Is de sociaal-culturele christenheid wel meer dan een vijgeblad? Het enige wat er met zekerheid te zeggen valt, is dat het schokbestendig bewijsmateriaal voor het overleven dan wel het verdwijnen van een christelijke en een socialistische subcultuur ontbreekt.

Stel dat de subculturele verschillen werkelijk bestaan. Dan komt er een tweede vraag: in hoeverre schragen zij het verenigingsleven aan katholieke en socialistische zijde? Het is geweten dat in de jaren zestig in nogal wat christelijke organisaties getwijfeld is aan de noodzaak om de 'c' in hun vaandel te behouden. Het antwoord kwam zo'n tien jaar geleden: 'Ja, maar die c staat nu dan wel voor solidariteit, dienstbaarheid, medemenselijkheid, aandacht voor de persoon in de gemeenschap. Dat is onze eigenheid.' Maar zijn deze waarden organiseerbaar? Kunnen ze vertaald worden in de structuren en activiteiten van al die organisaties en instellingen, die samen een zuil vormen? Dobbelaere over de katholieke verplegingsinstellingen: 'Zij (de leiding, L.H.) doen een beroep op de individuele godsdienstvrijheid van de zieke om vrije katholieke ziekenhuizen te kunnen handhaven t.o.v. openbare. Ondertussen privatiseren zij het godsdienstige zodanig dat het in de concrete werkzaamheden van de ziekenzorg (...) slechts plaats vindt op het inter-individuele vlak. De christelijke waarden worden zodanig geïndividualiseerd dat ze geen greep meer hebben op de feitelijke structuren van de inrichting. Enerzijds is er de splitsing tussen de medische service en de kerkelijke service, met weliswaar een relatie op het ethisch vlak, maar dit enkel in marginale situaties. Anderzijds is er de medische en economische rationaliteit die de realisatie van het tweede element van de christelijke geest, nl. de humane sfeer, tegenwerkt.' (in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1982) Het is dus goed mogelijk dat er een kloof gaapt tussen de werkelijkheid van het katholiek verenigingsleven en de retoriek waarmee het verdedigd wordt. Want

dat er aan de top een sterke behoefte is aan een beklemtoning van de levensbeschouwelijke eigenheid, is begrijpelijk. En zelfs dan. Ik citeer Billiet, die schrijft dat het '... verzuilde systeem van katholieke zijde gerechtvaardigd wordt door vier principes die geen enkele verwijzing naar de godsdienst inhouden maar die afkomstig zijn uit de vrije markteconomie: vrije keuze, privé-initiatief, subsidiariteit en rendement.' (in *Kenmerken en grondslagen van het sociaal-cultureel katholicisme*, 1981) Misschien is de veiligste uitspraak die men hier doen kan dat de levensbeschouwelijke dimensie op zeer verscheiden wijzen in de zuilen te vinden is: vaak helemaal onbestaande, soms marginaal aanwezig, hier en daar nog bijna ongeschonden. Kortom, veralgemenende uitspraken zijn uit den boze.

Ik ga een stap verder. Ik neem even aan dat de levensbeschouwelijke verschillen tussen katholieken en socialisten een realiteit zijn en dat zij in bepaalde gevallen ook organiseerbaar zijn. Maar zoeken mensen wel een belichaming van hun 'opvatting omtrent het leven, zijn waarde en wezen' in een partij, een vakbond, een mutualiteit, een ziekenhuis, een school, een jeugdbeweging, een krant, een verbruikersunie, een leesclub, een sportvereniging, een verzekeringsmaatschappij, een spaarbank, een reisagentschap? De volgorde in het lijstje is niet onbelangrijk. Voor de eerste zes, zeven organisaties en diensten zal men nogal vlug geneigd zijn om de vraag positief te beantwoorden. Het probleem is echter dat de schaarse onderzoeksresultaten die ter beschikking liggen enige twijfel zaaien. Zo blijkt het niet ongebruikelijk te zijn dat mensen een school, een ziekenhuis, een vakbond in de eerste plaats kiezen omwille van de kwaliteit van de service die er geboden wordt. Dat type van overwegingen is, uiteraard, volop aan het werk in de keuze van een verzekeringsmaatschappij, een bank, een reisagentschap — ook, zij het misschien niet bij iedereen, als het om katholieke en socialistische instellingen gaat. En daar waar levensovertuiging vermoedelijk

wél in de motivatie meespeelt, is het niet eens zeker dat zij verbonden is met precies die subculturele verscheidenheid, die tot op heden als het draagvlak van de verzuiling wordt gezien. Neem nu de partijvoorkeur. In *België en zijn goden* (1985) schrijven Billiet en Dobbelaere dat zij de indruk hebben dat '... de politieke solidariteit op basis van een christelijke levensbeschouwing (...) aan haar laatste adem toe is.' Ook in de motieven waarmee mensen zuilorganisaties tegemoet treden, is er dus sprake van een grote veelkleurigheid.

Een conclusie? Dat in de berichten over subculturele en levensbeschouwelijke verschillen onzekerheid en twijfel de toon aangeven.

Gescheiden werelden?

Verzuiling is zelfgekozen segregatie op levensbeschouwelijke grondslag, zo zegt het signalement. De opbouw van gescheiden werelden is er wezenlijk mee verbonden. Maar ook in dit kenmerk is de verzuiling in metamorfose.

De drang naar afzondering was deels een bewuste keuze van de zuilelites, deels een spontane gebeurtenis. Decennia lang zagen de topfiguren van het georganiseerde katholicisme en socialisme het isolement van hun aanhang als een beschermingsmiddel en een instrument van sociale controle. Rond 1960 nam de behoefte aan inkapseling van de leden echter af. Aan katholieke zijde was er de twijfel over het nut van zo'n isolement. Het tijdschrift *De Maand*, dat vanaf 1958 verscheen, zette de toon: beklemtoning van de autonomie van de leek, dialoog en contact met niet-gelovigen. De redactieleden, hoofdzakelijk intellectuelen die elkaar in Leuven hadden leren kennen, hoopten na verloop van tijd te komen tot het slopen van de zuilmuren. Hun gedachtengoed zou, enkele jaren later, ondersteuning vinden in

de standpunten van het tweede Vaticaans Concilie, dat immers uitdrukkelijk de legitimiteit van een politiek pluralisme onder katholieken erkende. Het politiek effect van deze doorbraakpoging was beperkt. Noodgedwongen ging de meeste energie naar het binnenkerkelijk gebeuren. De groep rond *De Maand* stootte ook op een levenskrachtige generatie van katholieke leiders, die in het elan van de wederopbouw was aangetreden en de teugels strak in handen hield. Dat veranderde kort na 1965. Eerst deed een tweede doorbraakgroep, en nu veel luidruchtiger, zijn intrede in de katholieke wereld. Zijn *braintrust* opereerde vanuit het nationaal bestuur van de CVP-jongeren. Begin 1969 publiceerden deze jongeren een manifest, waarin ze opkwamen voor een samengaan van christen-democraten en socialisten, het liefst in één partij. Nergens echter kwam de klimaatwijziging beter tot uiting dan in de gesprekken die *Volksgazet* in 1967 met een hele reeks vooraanstaanden uit de katholieke zuil (waaronder Théo Lefèvre, August Cool, Paul-Willem Segers) voerde. Alle katholieke gesprekspartners drukten hun principiële voorkeur uit voor een verregaande *joint venture* tussen de socialistische en de christelijke arbeidersbeweging. Mgr. Desmedt zei in *Volksgazet*: 'Zo de katholieke leken tot het besluit komen, dat de hergroepering mogelijk en gewenst is, zal de kerkelijke overheid zich niet lenen tot tussenkomsten om de eigen katholieke organisaties te behouden, zelfs niet indien een minderheid van leken haar daarom verzoekt.' Het is bijna niet te geloven dat er tussen deze uitspraak en mgr. Brys' stelling ('Wij willen de hele persoon van de arbeider omvatten, zijn familie, al zijn noden') nauwelijks vijftien jaar tijdsverschil is. Ik weet het, veel van deze liefdesverklaringen zijn in de jaren zeventig weer ingeslikt. Maar in de realiteit van de katholieke organisaties en instellingen is veel veranderd. Vaak werken zij nu met een gemengd publiek van katholieke en niet-katholieke leden en cliënten. De kranten uit die sector hebben hun lokale blad-

zijden opengezet voor aankondigingen en berichten uit de andere werelden. In tal van steden en gemeenten kunnen niet-katholieke initiatieven gebruik maken van de parochiehuizen. En omgekeerd: zo verblijven geregeld afdelingen van de Kristelijke Werkliedenbonden in een Ardens vakantiedorp van de socialistische mutualiteiten. Aan socialistische zijde is de drang naar afzondering misschien niet zo snel afgebrokkeld. Maar nu neemt ook daar de frontmentaliteit af.

Het kan ook moeilijk anders. Te veel maatschappelijke ontwikkelingen staan haaks op elke zucht naar isolement: de ontsluiting van het platteland, de grotere mobiliteit (reizen!), de televisie als gemeenschappelijk venster op de wereld. De media hebben venster en deuren, die vroeger ternauwernood op een kier stonden, wijd opengegooid.

In vele opzichten weerspiegelt het gedrag van de mensen deze evolutie. Maatschappelijk gezien bewegen velen zich niet in een homogene, maar in een gemengde omgeving. Zij pendelen tussen twee, drie werelden of gaan nu en dan in op het aanbod van niet-verzuilde organisaties. Dat valt goed af te lezen uit de verkiezingsresultaten. Dertig jaar geleden bedroeg de gezamenlijke score van de CVP en de SP, de partijen van de twee grote zuilen, in Vlaanderen meer dan 80 percent. Vandaag hebben ze nog nauwelijks de helft van het kiezerskorps achter zich, terwijl het katholiek en socialistisch aandeel in het ledenbestand van de vakbonden nog steeds 90 percent bedraagt. Ook in de sector van de mutualiteiten verenigen de christelijke en socialistische organisaties nog altijd meer dan 70 percent van alle ziekenfondsleden. De automatische koppeling tussen partij, vakbond en ziekenfonds is, zo te zien, voor velen geen evidentie meer. In een onderzoek dat het ACW in 1985 bij een duizendtal jongeren uit katholieke gezinnen liet uitvoeren, bleek dat slechts 30 percent uitdrukkelijk van plan was voor de CVP te stemmen. Een mini-enquête bij eerste-kandidatuurstudenten van de KU Leu-

ven wees in dezelfde richting. Ook binnen het stemgedrag zelf is er bij deze studenten grote beweeglijkheid: 30 percent kiest anders voor de Senaat dan voor de Kamer ; een nog grotere groep veranderde tussen twee verkiezingen in van mening. Ik heb hier voor mij vijftientig interviews liggen, een toevallige greep uit een pakket van zeshonderd gesprekken, die in het voorjaar van 1987 met jongeren tussen 18 en 25 zijn gevoerd. Van die vijftientig zijn er zeventien die, politiek gezien een gemengd gedrag vertonen. Ik neem er een achttal *cases*, bij wijze van voorbeeld, uit: 1. bestuurslid Chiro én PVV-kiezer; 2. ACV-lid, via ouders bij de christelijke mutualiteit én PVV-kiezer; 3. KAJ- en ACV-lid, bij de socialistische mutualiteit én Agalev-kiezer; 4. KAJ-lid, bij de christelijke mutualiteit én PVV-jongere; 5. lid liberale vakbond, via ouders bij de socialistische mutualiteit, leest *Het Volk*, is PVV-kiezer; 6. ouders zijn lid van ACV en christelijke mutualiteit, is zelf SP-kiezer; 7. lid christelijk ziekenfonds en scoutsbeweging, leest *Het Nieuwsblad*, is PVV-jongere; 8. lid christelijke mutualiteit, stemde VU en Agalev. Ik weet het, al die cijfers hebben betrekking op jongeren. Soortgelijke gegevens over andere leeftijdsgroepen zijn zeldzaam of blijven verborgen in de lades van verontruste leiders van vakbonden, ziekenfondsen en partijen. Misschien zijn er in Vlaanderen nog honderdduizenden met keurig in de pas lopende lidmaatschappen. Maar het zou me verwonderen als veelkleurigheid in het maatschappelijken politiek handelen een monopolie van de jongeren zou zijn. In nogal wat publikaties kijkt men naast die realiteit als de omvang en de macht van, bijvoorbeeld, de katholieke zuil louter wordt afgeleid uit goedogende ledencijfers. Alsof elk ACV-lid meteen ook in alle andere kamers van het georganiseerde catholicisme terug te vinden is. Alsof elk lid van de christelijke mutualiteit een loyale medestander is van de katholieke zuilelite. Er gaat achter de bruto-cijfers een zeer gevarieerde werkelijkheid schuil. Alleen is nog maar

het topje van de ijsberg boven water gekomen.

Is het onvoorzichtig om, bij wijze van besluit, te schrijven dat de gescheiden werelden bijna verdwenen zijn? Ik denk van niet.

Wat na de verzuiling?

Op het einde van de jaren vijftig was de verzuiling, althans in haar oorspronkelijke gedaante, over haar hoogtepunt heen. In de ogen van velen was er gewoon geen behoefte meer aan een organisatie van het maatschappelijk leven op basis van levensbeschouwelijke tegenstellingen. Inzoverre ze bleef bestaan, irriteerde zij hen. De vanzelfsprekendheid van de verzuiling, die voorheen zo groot was dat het fenomeen niet eens een naam had, viel geleidelijk weg. De vraag naar het waarom is hier een paar keer al aan de orde geweest. Aan katholieke zijde, zo schreef ik, is er het effect van de secularisering. In de arbeidersgroep, waar de welvaarts groei het besef van een collectieve onderdrukking grotendeels wegnam, daalde ook de drang om in afzondering, rond een socialistische levensbeschouwing, een eigen wereld op te bouwen. Daarnaast heeft de afbrokkeling van de verzuiling in haar oude gedaante ook te maken met het feit dat zij als antwoord op maatschappelijke crisistoestanden voorbijgestreefd is. Deels is dat zo omdat de oorspronkelijke noodsituatie verdwenen is. Verzuiling was op het einde van de negentiende eeuw een reactie op het afsterven, ten gevolge van de industrialisering, van allerlei sociale verbanden. Deze acute vorm van desintegratie is al geruime tijd bedwongen. Rond de eeuwwende was er ook het probleem van de intrede van honderdduizenden nieuwe kiezers in het politiek systeem. De elite van toen trachtte deze operatie langs de weg van de geleidelijk-

heid te laten lopen. De katholieke en socialistische zuil hebben — zij het vanuit een verschillend perspectief — de gedisciplineerde, want door honderden organisaties gecontroleerde, opname van deze nieuwkomers mogelijk gemaakt. Ook hier is er sprake van een *mission accomplie*. De verzuiling is bovendien het slachtoffer van haar eigen succes geworden. De strategie van de katholieken om via de verzuiling de opmars van de staat en de bedreiging van hun machtsposities te neutraliseren, is in hoge mate gelukt.

Van een verschijnsel waarvan de bestaansredenen zozeer verzwakken, kan men verwachten dat het uiteindelijk geheel bezwijkt. Maar, anders dan de muren van Jericho, stuiken de bouwsels die we tot op heden zuilen noemden ogenschijnlijk niet ineen. Er valt weinig of geen puin te ruimen. Deze paradox is te beschrijven én te begrijpen met het beeld van de zwart-witfoto en haar negatief. Tachtig jaar lang was verzuiling eerst en vooral sociale scheiding op levensbeschouwelijke grondslag. In tweede orde waren de zuilen omvangrijke netwerken van organisaties, die in een verstandshuwelijk met de staat verbonden waren. Die toestand is binnenste buiten gekeerd. De secundaire kenmerken zijn dominant geworden, de primaire naar de achtergrond verdwenen. Wat we nu rondom ons zien is het negatief van wat vroeger was. En hier is geen sprake van optisch bedrog. Wat zit er achter deze merkwaardige metamorfose? Er is geschreven dat in de structuren, die de verzuiling had voortgebracht, iets van een *perpetuum mobile* zat. De *spirit* mocht dan al uit deze constructies zijn weggevloeid, het geraamte hield zich flink overeind. Dat komt, zegt men, omdat met de zuilen enorme hoeveelheden macht, middelen en mensen verbonden waren. De drang om dit materiële en niet-materiële kapitaal te bewaren, moet aanzienlijk geweest zijn. Die erfenis zou dan via een geleidelijke gedaantewisseling geruisloos bij de opvolgers van de zuilen in veiligheid zijn gebracht. Dit is bijgevolg de

success story van een geslaagde overlevingsoperatie.

De transformatie is zo ingrijpend dat het geen zin meer heeft nog te werken met de huidige nomenclatuur. De termen zuil en verzuiling hebben hun bruikbaarheid verloren. Adequate opvolgers in de naamgeving zijn echter niet zo gemakkelijk te vinden. Het ligt voor de hand voortaan van *netwerken* te spreken, want in die term ligt het nu belangrijkste kenmerk van het verschijnsel verwoord. In het volgend hoofdstuk staan de plaatsvervangers van de zuilen eerst uitgebreid als netwerken geportretteerd. Toch zal snel blijken dat ook deze terminologie te kort schiet. Ik zal uiteindelijk de voorkeur geven aan een krachtiger benaming, *politieke concerns*, die een betere weerspiegeling is van wat er in feite sinds de jaren zestig tot ontwikkeling is gekomen.

HOOFDSTUK 2

DE KOMST VAN DE POLITIEKE CONCERNS

Caritas Catholica, de Boerenbond, het ACW zijn opvallende specimens in België's maatschappelijke flora. Elk op zich omvatten ze tientallen verenigingen en voorzieningen. Hun leden- of cliëntenbestand loopt in de honderdduizenden. Merkwaa- dig aan deze (en nog andere) organisaties is dat ze, in een ingewikkeld patroon van kruis- en dwarsverbindingen, met elkaar een conglomeraat of netwerk vormen. Dat is niet nieuw. Maar in het licht van wat hierboven is geschreven, is een geactuali- seerde momentopname van dit verschijnsel ongetwijfeld nuttig en gewenst.

Netwerken

Zo te zien zijn er drie van die netwerken: een katholiek, een so- cialistisch en een liberaal. In hun vorm zijn ze wel familie van elkaar, maar zeker geen eeneiige drieling. Het liberale netwerk is qua schaal een buitenbeentje: het haalt bijlange niet de om- vang van de twee andere. Maar ook bij het resterende duo zijn er opmerkelijke verschillen te observeren. In Vlaanderen is het katholieke netwerk verreweg de grootste constructie, in Wallo- nië het socialistische. Omdat dit verhaal hoofdzakelijk over Vlaanderen gaat slaat de term netwerk dan ook vooral op de ka- tholieke versie. In wat volgt wordt niettemin vaak — gemaks- halve — over 'de' netwerken gesproken. De werkelijkheid is daarmee wel enig geweld aangedaan: het begrip in zijn ideaal- typische inhoud toepassen op de socialistische beweging of op het liberale verenigingswezen levert voor Vlaanderen inder- daad een wat karikaturaal beeld op.

Een eerste vraag is wat er binnen zo'n amalgaam van vereni- gingen en diensten voor samenhang zorgt. Is er een kern, een

soort moederbedrijf, waarrond de andere organisaties zich als satellieten bewegen? Is er een gemeenschappelijk waardenbesef dat als een krachtige magneet de verschillende elementen van de netwerken doet aaneenklitten? Wie afgaat op de gebruikelijke roepnaam (katholiek, socialistisch, liberaal) zal de indruk krijgen dat het bindweefsel een levensbeschouwing of een ideologie is. Maar hoe toepasselijk zijn die oorspronkelijke namen nog?

De cohesie binnen de netwerken is, zo denk ik, van tweeërlei aard. Uit het verleden is er de erfenis van een gezamenlijke visie op mens en samenleving, zeker aan katholieke en socialistische kant. Of die nalatenschap momenteel nog op directe wijze voor samenhang zorgt, valt sterk te betwijfelen. Wellicht is zij nu vooral een leverancier van argumenten, waarmee het bestaan van de netwerken tegenover derden te wettigen is. Onbelangrijk is dat niet. Het geeft de netwerken een eerstgeboorterecht bij de verdeling van overheidssubsidies, mandaten, jobs etc. Zolang zij hun katholieke, socialistische of liberale origine 'bewijzen', kunnen zij immers de vruchten van de Belgische pacten opeisen. Het oorspronkelijk gedachtengoed zal ook wel een nog voedzame humus zijn voor allerlei gemeenschappelijke rituelen. Veel belangrijker echter zijn vandaag de dag de structurele banden. Door elk netwerk lopen draden, die de componenten aan elkaar moeten koppelen. Die verbindingen nemen tal van vormen aan. Soms gaat het om personen die spilposities in verschillende organisaties cumuleren: bijvoorbeeld in de partij én in de mutualiteit, zoals Willy Claes dat in de socialistische beweging doet. (Cumul is in het verleden wellicht te veel gezien als een geniepig hamsteren van persoonlijke macht en te weinig als een techniek om de banden tussen organisaties aan te halen.) Er zijn de financiële vervlechtingen: tussen vakbond en krant, tussen ziekenfonds en sociaal-cultureel werk. Zeker zo belangrijk zijn het wekelijks overleg of het maandelijks beraad, het

zoeken naar een gezamenlijke strategie, het op elkaar afstemmen van claims en acties. Dan zijn er ook de vele ruilverhoudingen tussen de organisaties van een netwerk. Zij zijn voor elkaar toeleveranciers van materiële en symbolische goederen: professionele hulp, logistieke steun, communicatielijnen, adressenbestanden, informatie, prestige, patronage, politieke macht. Ruil, dat weet men, is een krachtig bindmiddel. De ingewikkelde bedrading, waarlangs de talloze impulsen passeren, loopt ook gedeeltelijk buiten het netwerk. De ministeriële kabinetten zijn zo'n extern knooppunt van contacten: via de *va-et-vient* van medewerkers, gedetacheerden en dossiers wisselen de organisaties van een netwerk daar informatie, diensten en gunsten uit. Ook de ambtenarij, waarin elk netwerk vertrouwensmensen heeft zitten, speelt een rol in de werking van deze complexe machinerie. Van de 'vrienden' in de ministeries en parastatalen wordt immers verwacht dat zij materiaal leveren, waarmee de netwerkorganisaties hun posities op het maatschappelijk schaakbord ondersteunen. Let wel, niet altijd zijn deze verbindingen goed te observeren. Zij ontwikkelen zich nogal eens in de *black box* van de canapé-politiek: langs telefoongesprekken, palavers op recepties en privé-onderonsjes.

Zo'n netwerk slaat op een drievoudige wijze bruggen: tussen territoriaal-verspreide verenigingen van een zelfde werksoort, tussen organisaties die op verschillende terreinen werkzaam zijn (de CVP, het Nationaal Secretariaat van het Katholiek Onderwijs, Caritas Catholica) en tussen concurrerende belangengroepen (de Boerenbond, het ACV). Soms gaat het om technische of commerciële coöperatie, vaak om politieke samenwerking bij verkiezingen (de standen in de CVP) en bij onderhandelingen met de concurrenten en met de overheid (de christelijke ziekenfondsen en het Verbond van Verzorgingsinstellingen).

Is een netwerk dan zoiets als een horloge, waarin elk radertje probleemloos functioneert, in dienst van het geheel? Helemaal

niet. De cohesie is verre van volmaakt. Wat er aan samenhang ontstaat, is vaak wankel en broos. Sommige organisaties zijn eerder nukkige dan volgzaam medestanders. Andere verblijven het liefst aan de rand van het netwerk: zij hebben met hun partners een LAT-relatie, meer niet. Er zijn burenruzies en territoriumtwisten. Een echte hiërarchie, met één centrale top, is er ook al niet, want veel verbanden zijn horizontaal van aard: ze lopen tussen organisaties met een min of meer gelijk gewicht (de partij, de vakbond en de mutualiteit in de socialistische Gemeenschappelijke Actie, bijvoorbeeld). De netwerken zijn bovendien veelhoofdig: ze zijn opgebouwd rond meerdere kernen.

Politieke concerns?

Als naam voor de opvolgers van de zuilen is 'netwerk' een noodoplossing. De term zegt niet genoeg over de aard en de intensiteit van zo'n samenwerkingsverband, over de doelgerichtheid ervan, noch over de strategieën die daarbinnen tot ontwikkeling komen. Hij opent ook te weinig deuren op interessante literatuur of bruikbaar sociaal-wetenschappelijk onderzoek. De vraag is of er wel een sprekender term te vinden is.

Hier en daar is gezocht in de richting van de coalitie-terminologie. Wat we nu nog een netwerk noemen is, zegt men dan, een losvast verband van organisaties met deels uiteenlopende, deels gemeenschappelijke belangen. Zo'n alliantie heeft soortgelijke coalities en de overheid als tegenstrevers. Dit is een aantrekkelijker perspectief omdat er via deze weg een omvangrijke wetenschappelijke literatuur — over coalitievorming — te ontginnen valt. Toch is er een probleem. Deze woordkeuze ver-

trekt van de gedachte dat de katholieke, de socialistische en de liberale organisaties elkaar in een arena bekampen. Dat zij als vijanden strijd voeren en daarom in eigen kring offensieve en defensieve bondgenootschappen sluiten. Wie van coalities spreekt, vertrekt van een conflictmodel. Is dat gerechtvaardigd? Zijn de relaties tussen de Assurantie van de Belgische Boerenbond en de Prévoyance Sociale, tussen BAC en CODEP, tussen het Wit-Gele Kruis en de socialistische diensten voor thuisverpleging, ja zelfs tussen de verschillende ziekenfondsen en tussen de vakbonden echt van conflictuele aard? Is er daar niet veeleer sprake van competitie en concurrentie, zodat een marktmodel een meer aannemelijk uitgangspunt zou zijn? Eerder al schreef ik dat, zeker aan katholieke zijde, de verzuiling verdedigd wordt met argumenten die afkomstig zijn uit de markteconomische terminologie: vrije keuze, privé-initiatief, subsidiariteit, rendement. (Dat in de netwerken de economische activiteiten nu een zeer groot aandeel innemen, is daar zeker niet vreemd aan.) Aan deze verschuiving in de retoriek beantwoordt een feitelijke wijziging in de relaties tussen organisaties en aanhang: cliëntelisme is de term waarmee die veranderde verhouding wordt aangeduid.

Zo te zien zijn er bijgevolg goede redenen om de netwerken te beschrijven met een terminologie die ontleend is aan het economisch denken. Het is misschien een wat ongewone manier van doen. Toch voel ik veel voor zo'n analogie-oefening, omdat er wel degelijk sprake is van overeenkomsten, die men tot grondslag kan nemen voor de vorming van nieuwe hypothesen en, wie weet, van nieuwe inzichten.

Produktdiversificatie

De netwerken lijden aan verzamelzucht: zij zijn terug te vinden

in de politiek, de behartiging van beroepsbelangen, het sociaal-cultureel werk, de gezondheidszorg, het welzijnswerk, de coöperatieven, het jeugdwerk, de media, de verzekeringswereld, het bankwezen, de reissector etc. Men zou dit gedrag (het aanbieden van zo'n ruim assortiment van goederen en diensten) met een term uit de economie *produktdiversificatie* kunnen noemen: een strategie die erop gericht is op vele markten tegelijk als aanbieder van goederen en diensten aanwezig te zijn. De voordelen hiervan zijn talrijk. Een hoge mate van *self-sufficiency* is er één van. Niemand is verplicht voor een belangrijke 'aankoop' zijn of haar netwerk te verlaten, zodat het contact met de concurrenten minimaal is. Dat komt de leden- en cliëntenbinding ten goede. Voor de economische organisaties van het netwerk (de banken, de verzekeringsmaatschappijen, de reisagent-schappen) zit er ook het voordeel in dat zij van hun partners (onder meer de sociaal-culturele vormingsorganisaties) cliënten 'aangeboden' krijgen. Men zou kunnen zeggen dat zo'n netwerk aan koppelverkoop doet. De organisatorische verbinding binnen het ACW, bijvoorbeeld, tussen christelijke arbeidersbeweging en economische instellingen (BAC, De Volksverzekering) verleent die laatste een watermerk dat cliënten kan aantrekken. De koppeling tussen een KWB-lidmaatschap en het kopen van een reis bij Ultra Montes mag dan al niet automatisch zijn, ze bestaat bij niet weinigen. Bovendien, hoe groter de verscheidenheid in het aanbod, hoe geringer de kans dat een verzwakking van het aandeel op één markt een fatale afloop heeft. Noem het risicospreiding: verlies op één markt is te compenseren door consolidatie of winst op een andere. Dit is geen fictie. Kijk maar naar het wedervaren van de CVP. Sinds 1960 is haar aandeel op de Vlaamse kiezersmarkt gehalveerd. Niettemin is zij in haar nationale en regionale machtsposities nauwelijks getroffen. Zij heeft medio 1987 de leiding van de nationale en gewestelijke executieven in handen en bezet op de beide ni-

veaus uitermate belangrijke departementen. Een verklaring voor deze wat paradoxale toestand is dat de CVP kan leunen op de schouders van gezonde netwerkpartners: het ACV, de Boerenbond, Caritas Catholica, de christelijke mutualiteiten. Die hebben elk op hun terrein zoveel macht verworven dat er ternauwernood tegen hen te regeren valt. Daar profiteert de CVP van.

Horizontale en verticale integratie

Natuurlijk zijn de voordelen van produktverscheidenheid alleen maar te rapen als de leveranciers van goederen en diensten in een samenwerkingsverband opereren. Dat is hier in grote mate het geval. De componenten van de netwerken zijn op vele wijzen met elkaar vervlochten, dat schreef ik al. Er is, in economistentaal, sprake van zowel verticale als horizontale integratie. De bundeling van tal van verspreide 'ondernemingen' is al driekwart eeuw geleden begonnen. Eerst zijn kleine, autonome verenigingen (lokale vakbonden, mutualiteiten, coöperatieven) in nationale federaties bijeengebracht. Die concentratiebeweging is trouwens niet zonder slag of stoot verlopen. Zeker aan socialistische kant, maar daar niet alleen, is er lange tijd weerwerk geweest tegen centralisatie en stroomlijning. Maar ze is er gekomen. In een tweede stap zijn boven deze nationale verbonden koepels opgetrokken: in het katholieke netwerk zijn dat onder meer het ACW, dat het ACV, de ziekenfondsen, de organisaties voor volwassenenvorming etc. groepeeren en Caritas Catholica, dat onder meer de werking van verzorgings- en welzijnsinstellingen coördineert. Zijn de verhoudingen binnen deze verbanden ook hiërarchisch van aard? Dat varieert nogal. Het ACW kan in elk geval voor sommige kwesties zijn 'takken' een gedragslijn opleggen. Dat is recent nog gebeurd in verband met

zijn verhouding tot de CVP. Vaak is er hooguit toonzetting of werkt men met onderhandelde afspraken. De term verticale integratie is hier dus zeker niet voor 100 percent van toepassing. Deze koepelorganisaties komen dan, in een derde stap, tot horizontale integratie: coöperatie op voet van gelijkheid. Die samenwerking kan een min of meer permanent karakter hebben (de Gemeenschappelijke Actie in het socialistisch netwerk, OPI-NI — Overleg Particulier Initiatief — en de Agendacommissie in het katholieke) of tijdelijk zijn (het Comité voor Vrijheid en Democratie, dat de acties van de katholieke organisaties in de schoolstrijd in de pas liet lopen).

Het samenspel tussen al deze organisaties is er natuurlijk niet alleen met het oog op de markt. Het dient ook politieke doeleinden. In het vlechtwerk dat de organisaties vormen zit een patroon dat, vermoedelijk toch, de vrucht is van een berede-nerde keuze. Meer bepaald in het katholieke en in het socialistische netwerk is een conglomeraat van verenigingen en instellingen uitgebouwd waarmee het hele politieke bedrijf te bestrijken is. Dat levert hun aanzienlijke voordelen op.

Ik verklaar me nader.

Men kan de politiek bekijken als een bedrijf dat grondstoffen (eisen, verwachtingen, claims) omzet in — bij ons in België voornamelijk halfafgewerkte — produkten (wetten, collectieve diensten zoals onderwijs en openbaar vervoer). Die omzetting verloopt in een aantal, goed te onderscheiden, stadia. Een eerste fase is te vergelijken met het opdelen van de grondstoffen: problemen, wantoestanden, noodsituaties komen aan de oppervlakte of worden zichtbaar gemaakt. Dat houdt in dat allerlei signalen uit de maatschappelijke ruimte gecapteerd en, als ze te zwak zijn, versterkt worden. Hier spelen de media en de studiediensten van drukkingsgroepen een voorname rol. Maar niet alle problemen die zich melden, worden opgenomen in het raderwerk van de politiek. Er is méér nodig: de bewustwording

dat een probleem de grenzen van het individuele noodgeval overstijgt én dat het slechts een oplossing kan vinden door overheidsingrijpen. In de tweede fase gaat het dus om de omzetting van *private troubles in public issues*. Men zou het ook het transport van de grondstoffen naar de verwerkingseenheid kunnen noemen. Belangrijk hierbij zijn de media en de organisaties die aan belangenverdediging doen (van vakbonden tot onopvallende lobbies). Er zijn honderden problemen die zo op de agenda van de politici terechtkomen. Maar slechts een klein gedeelte ervan zal in aanmerking komen voor behandeling en verwerking. Een vraag naar overheidsoptreden moet immers vertaald worden in politieke machts termen, wil zij een kans maken om door te stoten tot de beslissingscentra. Dit is de derde fase in het productieproces: de mobilisatie van politieke steun. Hier vinden we de drukkingsgroepen terug, maar ook de partijen. Zij zijn het die problemen aanbrengen in de eigenlijke werkplaatsen van de politieke besluitvorming. Zij beschikken daartoe over een heel arsenaal van uitdrukkingsmogelijkheden: moties, memoranda, persconferenties. In deze fase is er nog een tweede stap: de organisaties brengen niet alleen problemen voor het politieke voetlicht, zij formuleren de belangen van hun leden ook in machts termen. Ze maken een politieke vuist. Ook hiervoor staat hun een breed gamma van instrumenten ter beschikking: een beroep op vroeger verworven machtsposities, verwijzing naar hun representatief karakter, mobilisatie van de aanhang, onttrekken van steun bij verkiezingen. Maar er kan uiteraard geen sprake zijn van een gelijktijdige behandeling van alle problemen en eisen, die fase drie overleven. Op de agenda krijgen bepaalde punten prioriteit en worden andere geëlimineerd. Het bepalen van wat urgent is en wat niet, leidt altijd tot felle conflicten. Politieke strijd breekt ook uit wanneer vanuit tegenstrijdige belangen uiteenlopende oplossingen worden bepleit. Ook hier is het nodig voorrangregels vast te leggen en

compromissen te sluiten. Dat is het terrein van de regering en haar bevoorrechte gesprekspartners (de partijen, het parlement, professionele en andere belangengroepen). Fase vijf is deze van de produktie van gezaghebbende beslissingen (wetten, regels, beschikkingen). Deze regelvorming is het exclusieve domein van het parlement en de ministers, al praten hier ook de ambtenarij en de studiediensten van de partijen en de drukkingsgroepen een informeel woordje mee. Regels dienen toegepast te worden en vertaald in de lusten en de lasten die de overheid ons bezorgt. Dat is het werk van de overheidsadministratie. Een laatste sector in het politiek bedrijf is deze van de regeltoetsing door de rechtbanken.

Het kan geen toeval zijn dat de netwerken op zodanige wijze organisaties en verenigingen zijn gaan bundelen dat hun actieradius vele stadia van het politiek produktieproces bestrijkt. Zij omvatten een partij, drukkingsgroepen van allerlei slag, organisaties die voor de overheid in onderaanneming collectieve goederen en diensten (onderwijs, gezondheidszorg...) leveren, een deel van de pers. Waar de integratie van produktie-eenheden niet rechtstreeks kan — zoals in de overheidsadministratie en in het gerecht — verloopt ze op indirecte wijze: door de interventie van partij of vakbond bij de rekrutering en bevordering van ambtenaren en van rechters kan men toch invloed uitoefenen.

De netwerken verwerven met dit alles toezicht over nogal wat produktiestadia in het politiek bedrijf. De voordelen hiervan liggen niet alleen op het vlak van de collectieve macht, die een netwerk daarmee verkrijgt. Tussen de partnerorganisaties komt er op die manier ook een verveelvoudiging van de ruilmogelijkheden. Een regeringspartij kan haar macht in de executie ten voordele van een met haar verwante belangengroep aanwenden, uiteraard in ruil voor electorale steun. De verzekeringsmaatschappijen van de netwerken kunnen geldelijke steun in een kiescampagne uitwisselen tegen ondersteuning van hun vi-

sie in een beleidsdossier. De invloed die partij en vakbond via de politisering van de benoemingen op de markt van de overheidsjobs hebben verworven, maakt van hen aantrekkelijke partners voor tal van met hen verbonden organisaties. Omgekeerd is het voor de eersten niet onbelangrijk dat de bevriende instellingen uit het sociaal-cultureel werk en de gezondheids- en welzijnszorg tienduizenden betrekkingen in de privésector controleren. Zo hebben ze gezamenlijk toegang tot een tweevoudige arbeidsmarkt: in de publieke én de particuliere sector. Ook hier zijn talloze transacties mogelijk.

Er is in mijn beschrijving van de netwerken op een wat ongewone wijze gebruik gemaakt van een economische terminologie. Toch is de keuze van termen als produktdiversificatie en horizontale/verticale integratie niet lukraak gebeurd. Zij verwijzen naar het gedrag van de grootschalige bedrijven, die de economen *concerns* noemen: dat zijn combinaties (zoals Philips, Unilever, Agfa-Gevaert) van talrijke ondernemingen die elk afzonderlijk slechts een gedeelte van hun zelfstandigheid behouden. Het is een twintigste-eeuws bedrijfstype, dat zijn slagkracht vooral ontleent aan de aanzienlijke schaalvoordelen die produktverscheidenheid en integratie meebrengen. Twee structuurkenmerken maken het verschil met andere types van ondernemingen. (Ik loop hier aan de hand van Herman Daems, wiens publikaties mij in deze materie hebben binnengeleid.) Er is, vooreerst, consolidatie van eigendom: de participerende bedrijven laten hun kapitaal in één bedding bijeenvloeien. Even karakteristiek is de aanwezigheid van een centrale bestuursapparatuur, die voor een gecoördineerd beheer van het hele concern moet zorgen.

Zeker twee van de politieke netwerken, het katholieke en het socialistische, zijn in vorm, gedrag en gedaante op concerns gaan lijken. De verwantschap komt duidelijk tot uiting in hun zoeken naar produktverscheidenheid en organisatorische inte-

gratie. Maar is er ook consolidatie van eigendom? Eigenlijk komt dat nauwelijks voor. Jawel, soms zijn — zeker op het niveau van de koepelorganisaties zoals Caritas en ACW — lokalen, kantoren en logistieke diensten in gemeenschappelijk bezit. Daar blijft het dan meestal bij. Wie het over eigendom heeft kan evenwel aan iets anders denken dan aan fysiek kapitaal. Macht, prestige, invloed, de 'merknaam' (katholiek, socialistisch) zijn belangrijke bestanddelen van wat men symbolisch kapitaal kan noemen. Ik heb de indruk dat de politieke netwerken aan *pooling* van dergelijk kapitaal doen. Men ziet toch hoe de organisaties van een netwerk in samenspraak de vrienden in regering, parlement, ministeriële kabinetten en ambtenarij mobiliseren om gezamenlijk én afzonderlijk méér kracht te ontwikkelen. Toegegeven, die bundeling van symbolisch kapitaal is een wat discontinu verschijnsel. Ze is vooral te zien als de belangen van het hele netwerk op het spel staan. In meer alledaagse omstandigheden komt het botje bij botje leggen alleen voor ter hoogte van de grote filialen (ACW, Caritas, Boerenbond). Het centraal beheer dan. Ook in deze kwestie is de gelijkenis onvolmaakt. Wel is er, verhevigd in tijden van politieke hoogspanning, overleg en beraad. Op de lagere echelons gaat men soms nog een stapje verder. Getuige een krantebericht van 13 juni 1987: 'Caritas (letterlijk: naastenliefde), de koepel van de kristelijke verzorgingsinstellingen, zet vandaag zijn eigen bedrijf in de schijnwerpers. Dat gebeurt in Heverlee, ter gelegenheid van de ingebruikneming van het nieuwe gebouw van het Administratiecentrum Caritas (ACC), waar 144 personeelsleden beheers- en beleidsondersteunend werk verrichten ten behoeve van de 557 aangesloten ziekenhuizen, revalidatiecentra, rusthuizen....' (*De Standaard*). Maar wat zo typisch is aan een concern, de piramidale want hiërarchische opbouw, ontbreekt hier in de meeste gevallen. Een te strakke sturing vanaf de top roept trouwens al snel weerstand op. Soms breekt dan de draad

en lopen organisaties gewoon weg. Dat is gebeurd met de christelijke arbeidersbeweging in Wallonië, die haar contract met de PSC heeft opgezegd. Ook zijn enige tijd geleden enkele congregaties met hun ziekenhuizen uit Caritas gestapt omdat ze het oneens waren met het beleid van de koepel. Katholieke scholen, die het opgelegde eenheidstype voor het secundair onderwijs niet lusten, hebben in 1987 het Nationaal Secretariaat van het Katholiek Onderwijs met een scheuring bedreigd. Maar het loopt niet altijd zo'n vaart. Er is flink wat bereidheid om de richtlijnen, die een of andere kern van het netwerk uitstuurt, op te volgen. Dat heeft niet zozeer met dwang of spontane fraterniteit te maken. In ruil voor een zekere discipline deelt elke organisatie in het symbolisch kapitaal van het hele netwerk. Het is de vrucht van een geven en nemen en van een permanente afweging van de kosten en de baten. Een voorbeeld. Het is goed mogelijk dat CERA, de bank van de Boerenbond, sommige richtlijnen van het BB-hoofdbestuur als zeer hinderlijk voor haar eigen ontplooiing ervaart. Aan de andere kant brengt de echtverbintenis zowat 20 percent van het cliënteel van CERA en 40 percent van de bij haar belegde spaargelden aan.

Het is zo, de opvolgers van de zuilen zijn geen perfecte afspiegeling van wat de economen een concern noemen. De gelijkenis tussen de netwerken van nu en de zuilen van vroeger is echter nog kleiner. Ik wil daarom voortaan toch van politieke concerns spreken, in het besef dat hiermee veel meer aan de hand is dan een simpele naamwijziging. Dan is er nog het probleem van hun voornaam: hoe zinvol is het om van een katholiek of een socialistisch concern te spreken? Deze adjectieven blijven echter bij gebrek aan beter in mijn tekst in gebruik. Een belangrijke nuance is ook nu weer dat in de verdere beschrijving voor Vlaanderen vooral het katholieke concern in de schijnwerper zal staan. Dat is begrijpelijk: het beantwoordt immers het best aan het model. In tweede orde gaat het verhaal ook over de so-

cialistische organisaties. (In Wallonië zou de volgorde net andersom liggen.) De liberalen zijn duidelijk het minst in de richting van concernvorming geëvolueerd. Gemakshalve heb ik het vaak veralgemenend over 'de' politieke concerns, maar het illustratiemateriaal weerspiegelt de rangorde die ik zojuist aangaf.

De opvolgers

Na 1960 was er voor de zuilen in hun oorspronkelijke vorm geen plaats meer. Te veel maatschappelijke omstandigheden stonden hun voortzetting in de weg. Overleven onder een andere gestalte was wél mogelijk, zo bleek al gauw. Het resultaat ervan is te zien in de politieke concerns.

Nu was het zeker niet ondenkbaar dat in de bevolking velen de opvolgers van de zuilen zouden verstoten. Want waarin ligt hun legitimiteit? Dat ze stand hebben gehouden vraagt derhalve om een verklaring.

Er is gezegd dat de nalatenschap van de zuilen (een enorm kapitaal aan materiële en niet-materiële goederen) geruisloos naar de organisaties van de politieke concerns is overgeheveld. Hierbij zou vooral van belang zijn geweest dat zij de overgang van zuilen naar concerns zo onopvallend mogelijk hebben gemaakt. Zo konden zij de rechten, die voortvloeien uit de Belgische pachten, voor zich blijven opeisen. Dat zou dan in sterke mate hun overlevingskansen hebben verhoogd. Daartoe was wel nodig, ten eerste, een camouflage van hun levensbeschouwelijke ontkleuring en ten tweede, een regelmatige beklemtoning van hun verwantschap met de stamvaders. Dat was wel te klaren. Ideologische congressen dienen daarvoor.

Dat zij in dit historisch kunststuk zijn geslaagd, danken zij ook voor een deel aan hun moeiteloze overname van de politieke functies die de zuilen voorheen vervulden. De verzuiling was, zo wordt over het algemeen aanvaard, een bron van stabiliteit in de Belgische politiek. De conflicten, waartoe zij aanleiding gaf, waren in hoge mate voorspelbaar. Zo kon men anticiperen én zware ongevallen voorkomen. In de zuilen trad ook interne compromisvorming op, waardoor zij de opdrachten van regering en parlement vergemakkelijkten. De verzuiling maakte het bovendien mogelijk voor vele problemen tot standaardoplossingen te komen. Zij bracht routine in de politieke besluitvorming. Als de politieke stabiliteit in een land zozeer afhangt van de gezondheidstoestand van de zuilen, dan moet het wel verstrekken-de gevolgen hebben als er iets mis gaat met deze koninginnesstukken op het politieke schaakbord. Dat is goed waar te nemen in Nederland, waar de ontmanteling van de zuilen al enige tijd aan de gang is. Veel problemen dringen daar niet meer langs de vertrouwde wegen in de politiek binnen. Dat brengt de politici in verwarring. De ontzuiling houdt ook in dat een van de meest doelmatige spelregels van de pacificatiepolitiek, namelijk de evenredige verdeling van jobs, mandaten en subsidies over de politieke families, veel van zijn snedigheid verliest: niet-verzuilde initiatieven sturen de politieke rekenkunde in de war. Ook valt een deel van het filteren en rangordenen van de eisenbundels weg. Vele belangengroepen, grote en kleine, lopen nu met hun vragen rechtstreeks naar regering en overheid. Dat verhoogt de politieke beleidslast. Door de ontzuiling, hoe onvolledig ze ook weze, is in Nederland een belangrijke drukregelaar in het politiek leven onklaar geraakt. Bij ons, in België, is dat anders gelopen. Doordat de netwerken in dit verband belangrijke opdrachten van de zuilen hebben overgenomen heeft het politieke raderwerk een deel van zijn slagkracht bewaard.

Er is nog een verklaring te geven voor de overlevingskracht

van de politieke concerns en hun organisaties. De opvolgers van de zuilen zijn erin geslaagd in de non-profitsector oligopolische machtsposities uit te bouwen. Dat heeft hun weerstandsvermogen sterk opgedreven, waardoor zij tot nog toe alle wisselvalligheden van het maatschappelijk en politiek leven met vrij groot succes hebben verwerkt. Dat punt komt nu in de volgende alinea's uitgebreid ter sprake.

De markt bezet

Economische concerns ontwikkelen vaak strategieën van markt-afscherming. Ze zijn ook niet vies van afspraken die aan kartelvorming doen denken. Bij de opvolgers van de zuilen is precies hetzelfde gedrag waar te nemen. Ook hierin zijn ze concerns.

In beginsel zijn de 'bedrijfstukken' waarin de politieke netwerken werkzaam zijn (behartiging van beroepsbelangen, gezondheidszorg, onderwijs etc.), open ruimtes: nieuwkomers kunnen erin binnendringen met concurrerende goederen van tertiaire en quataire aard. In cultuur- en welzijnsland is dat trouwens niet ongebruikelijk. Onthaalhuizen, werklozenwerking, therapeutische gemeenschappen, alfabetiseringsprojecten, buurt- en opbouwwerk, tweedekansonderwijs zijn daar goede voorbeelden van. Wie de gang van zaken van wat dichterbij bekijkt stoot evenwel al snel op allerlei verschijnselen van marktafsluiting. Binnendringen in de markt van welzijn en geluk wordt bemoeilijkt door tal van toetredingsdrempels, door de politieke concerns opgeworpen. Soms zijn dat pure *spin-offs* van de kenmerken die de politieke netwerken van de zuilen hebben overgenomen: schaalvoordelen zoals het gezamenlijk gebruik van dure faciliteiten (kantoren, administratiesystemen...),

jarenlange ervaring en zelfs de bekendheid van de 'merknaam'. Dat levert hun natuurlijk grote kostenvoordelen op en vreet het concurrentievermogen van nieuwkomers aan. Barrières van een heel andere aard ontstaan zodra organisaties met de medewerking van parlement, regering en ambtenarij een voor hen aantrekkelijk *vergunningstelsel* weten te verwerven. Met erkennings- en representativiteitscriteria, die concernvriendelijk zijn, is het mogelijk de toegang tot de markt te reserveren voor katholieke, socialistische en liberale initiatieven. Zo'n 'vestigingswetten' zijn er al jaren in de syndicale belangenvertegenwoordiging en in sommige zones van de gezondheidszorg. Vreemde meeëters worden niet geduld. Ook bewaken de politieke concerns met grote zorg de grenzen van hun marktaandeel. Bedreigt een of ander initiatief hun oligopolies, dan wordt groot alarm geslagen. De tegenaanvallen spelen zich dan af op het publieke forum (het verzet van katholieke vooraanstaanden tegen het bibliotheekdecreet of van Caritas tegen de Provinciale Welzijnscommissies) of binnenskamers (het stille weerwerk, enkele jaren geleden, van Caritas en de Landsbond van Christelijke Mutualiteiten tegen bepaalde welzijnsprojecten van de Koning Boudewijnstichting). Niet altijd is de weerstand succesvol. In het sociaal-cultureel vormingswerk zijn nogal wat activiteiten buiten de invloedssfeer van de concerns tot ontwikkeling gekomen. Dat is dan ook een terrein waar de startkosten laag zijn en strikte vestigingwetten vooralsnog ontbreken. Maar wat de politieke netwerken hier op het veld aan gewicht verliezen, winnen ze grotendeels terug ter hoogte van de beheers- en adviesinstanties. De ambtenaren, die in de Vlaamse administratie verantwoordelijk zijn voor het cultuurbeleid, mogen tot hun vrienden gerekend worden. In een adviesorgaan als de Hoge Raad voor Volksontwikkeling zijn vijftientig van de dertig stemgerechtigde leden van katholieken, socialistischen of liberalen huize. De Bond van Vormings- en Ontwikkelingsor-

van de politieke concerns en hun organisaties. De opvolgers van de zuilen zijn erin geslaagd in de non-profitsector oligopolische machtsposities uit te bouwen. Dat heeft hun weerstandsvermogen sterk opgedreven, waardoor zij tot nog toe alle wisselvalligheden van het maatschappelijk en politiek leven met vrij groot succes hebben verwerkt. Dat punt komt nu in de volgende alinea's uitgebreid ter sprake.

De markt bezet

Economische concerns ontwikkelen vaak strategieën van markt-afscherming. Ze zijn ook niet vies van afspraken die aan kartelvorming doen denken. Bij de opvolgers van de zuilen is precies hetzelfde gedrag waar te nemen. Ook hierin zijn ze concerns.

In beginsel zijn de 'bedrijfstukken' waarin de politieke netwerken werkzaam zijn (behartiging van beroepsbelangen, gezondheidszorg, onderwijs etc.), open ruimtes: nieuwkomers kunnen erin binnendringen met concurrerende goederen van tertiaire en quartaire aard. In cultuur- en welzijnsland is dat trouwens niet ongebruikelijk. Onthaaltehuizen, werklozenwerking, therapeutische gemeenschappen, alfabetiseringsprojecten, buurt- en opbouwwerk, tweedekansonderwijs zijn daar goede voorbeelden van. Wie de gang van zaken van wat dichterbij bekijkt stoot evenwel al snel op allerlei verschijnselen van marktafsluiting. Binnendringen in de markt van welzijn en geluk wordt bemoeilijkt door tal van toetredingsdrempels, door de politieke concerns opgeworpen. Soms zijn dat pure *spin-offs* van de kenmerken die de politieke netwerken van de zuilen hebben overgenomen: schaalvoordelen zoals het gezamenlijk gebruik van dure faciliteiten (kantoren, administratiesystemen...),

jarenlange ervaring en zelfs de bekendheid van de 'merknaam'. Dat levert hun natuurlijk grote kostenvoordelen op en vreet het concurrentievermogen van nieuwkomers aan. Barrières van een heel andere aard ontstaan zodra organisaties met de medewerking van parlement, regering en ambtenarij een voor hen aantrekkelijk *vergunningsstelsel* weten te verwerven. Met erkennings- en representativiteitscriteria, die concernvriendelijk zijn, is het mogelijk de toegang tot de markt te reserveren voor katholieke, socialistische en liberale initiatieven. Zo'n 'vestigingswetten' zijn er al jaren in de syndicale belangenvertegenwoordiging en in sommige zones van de gezondheidszorg. Vreemde meeëters worden niet geduld. Ook bewaken de politieke concerns met grote zorg de grenzen van hun marktaandeel. Bedreigt een of ander initiatief hun oligopolies, dan wordt groot alarm geslagen. De tegenaanvallen spelen zich dan af op het publieke forum (het verzet van katholieke vooraanstaanden tegen het bibliotheekdecreet of van Caritas tegen de Provinciale Welzijnscommissies) of binnenskamers (het stille weerwerk, enkele jaren geleden, van Caritas en de Landsbond van Christelijke Mutualiteiten tegen bepaalde welzijnsprojecten van de Koning Boudewijnstichting). Niet altijd is de weerstand succesvol. In het sociaal-cultureel vormingswerk zijn nogal wat activiteiten buiten de invloedssfeer van de concerns tot ontwikkeling gekomen. Dat is dan ook een terrein waar de startkosten laag zijn en strikte vestigingswetten vooralsnog ontbreken. Maar wat de politieke netwerken hier op het veld aan gewicht verliezen, winnen ze grotendeels terug ter hoogte van de beheers- en adviesinstanties. De ambtenaren, die in de Vlaamse administratie verantwoordelijk zijn voor het cultuurbeleid, mogen tot hun vrienden gerekend worden. In een adviesorgaan als de Hoge Raad voor Volksontwikkeling zijn vijftientig van de dertig stemgerechtigde leden van katholieken, socialistischen of liberalen huize. De Bond van Vormings- en Ontwikkelingsor-

ganisaties, die vele niet-gebonden verenigingen groepeer (en goed is voor ruim 20% van alle subsidies in de sector) heeft slechts één enkele vertegenwoordiger. Hetzelfde verhaal in de samenlevingsopbouw: bijna alle initiatieven zijn — om in de oude terminologie te spreken — niet-verzuild, maar in verschillende regionale instituten voor samenlevingsopbouw (de onder druk van de overheid opgerichte RISO's) bezetten de woordvoerders van de politieke concerns en hun organisaties vaak de meeste beheersmandaten.

Het is merkwaardig hoe gemakkelijk de netwerkorganisaties elkaar vinden in de verdediging van hun oligopolies. Ze vormen gezamenlijke grenspatrouilles, maken marktafspraken en versieren in onderlinge verstandhouding de overheid. Zo houden zij de concurrenten die geen lid zijn van de club van zich af. Dat is het wat men kartelvorming noemt: 'aaneensluiting van producenten ten einde de markt te beheersen ; (...) laat de vrijheid der leden, behalve op enkele omschreven punten, onaangetast' (*van Dale*). Een paar voorbeelden. Sinds 1978 is het vormingswerk met volwassenen bij decreet geregeld. Het Instituut voor Politieke Vorming van de CVP, het Instituut voor Volksopleiding van de PVV, het vormingscentrum Herman Vos van de SP en het vormingscentrum Lodewijk Dosfel van de Volksunie vielen onder de bepalingen van dit decreet. In 1985 hebben de vier partijen, waarvan sprake, onder elkaar en in de Vlaamse Raad beslist dat hun vormingsinstellingen, en alleen de hunne, gerust voordeliger subsidievoorwaarden verdienden. Zo simpel is de stap van samenwerking over kartelvorming naar wat men met enige overdrijving concurrentievervalsing kan noemen. Het tweede voorbeeld ligt in de sector van de thuisgezondheidszorg. In november van 1986 heeft gemeenschapsminister Lenssens hiervoor nieuwe subsidievoorwaarden willen vastleggen. Als bij wonder — de minister kon zijn eigen ogen niet geloven — bleken zij gesneden op de maat van het Wit-Gele Kruis.

Een *tête-à-tête* tussen de topmannen van de christelijke en socialistische ziekenfondsen bracht de bewindsman tot andere gedachten: in een tweede ontwerp was de lat zo verlegd dat ook de socialistische diensten op erkenning en (later) subsidiëring kunnen rekenen. Het kartel, dat hier uit slechts twee partners bestond, kon met die *numerus clausus* de zowat 1500 zelfstandige leveranciers van thuisverzorging op een veilige afstand houden. De PVV en de VU die, zoals uit mijn eerste voorbeeld blijkt, tegen elke manipulatie van de markt gekant zijn, kwamen de autonome verpleegkundigen met een 'ontzuilings'-voorstel van decreet ter hulp. Een zeer concreet, zij het relatief onbelangrijk, voorbeeld van marktafspraak is te vinden in het *gentlemen's agreement* dat ACOD en LBC voor de KU Leuven en de Vrije Universiteit Brussel hebben gesloten. De socialistische vakbond onthoudt zich van syndicale werking aan de katholieke universiteit in ruil voor een even onthecht gedrag van de Landelijke Bediendencentrale aan de VUB. Zo is de markt netjes verdeeld.

De vestiging van oligopolies heeft ook als effect dat er voor de leden/cliënten weinig of geen operationele alternatieven ontstaan. In tal van sectoren is er geen echte exit-optie omdat de politieke concerns een quasi-monopolie bezitten. De mensen kunnen bijgevolg niet zomaar uit het 'verzuild' organisatieleven stappen. Wat iemand wel kan doen is de straat oversteken, van het ene naar het andere concern. Maar ook dat wordt door de omschakelingskosten, materiële en andere, ontmoedigd. Hoe groot de invloed van dit alles is, valt te observeren op de plaatsen waar de exit-optie wél bestaat, zoals op het electorale vlak. Hier is een mentaliteitsverandering (ontkerstening bijvoorbeeld) wel degelijk omgezet in een gedragsverandering. Daar weet de CVP van mee te spreken. Men kan zich trouwens afvragen wat er in katholiek Vlaanderen zou gebeurd zijn als de Vlaams-nationalistische beweging een eigen netwerk had uitge-

bouwd. De katholieke voormannen wisten wat ze deden toen ze, in de jaren dertig, met man en macht de vorming van zo'n volksnationalistische zuil hebben bekampt.

In hun streven naar marktafsluiting is de overheid voor de politieke concerns en hun organisaties een bondgenoot van uitzonderlijke betekenis. Ministers kunnen met een simpel KB, dat de erkenning van diensten regelt, marktverhoudingen bevriezen en nieuwkomers de pas afsnijden. Met de overheid als peetvader kan marktafsluiting dus eigenlijk niet mislukken. Nu is de politiek bij ons een geschikte biotoop voor de vorming van oligopolies in de non-profitsector. België is, dat weet men, een consensusdemocratie: conflictbeheersing is er gebaseerd op een geduldig zoeken naar telkens weer een eerbaar vergelijk. Een consensusdemocratie als de onze werkt als het monopolyspel. Diverse machtsgroepen hebben na jaren van overleg bepaalde plaatsen op het spelbord ingenomen. Vanuit deze posities ontstaan rechten op mandaten, benoemingen, erkenning, subsidies, zendtijd, invloed en prestige. Anders dan in een meerderheidsdemocratie (zoals de Amerikaanse en de Britse — *'winner takes all'*) worden de posities op het bord zelden of nooit drastisch door elkaar gehaald. Sommige pleinen, straten en huizen zijn als het ware definitief aan bepaalde machtsgroepen toegewezen en kunnen hooguit in subtiële ruiloperaties van eigenaar veranderen. Ook de verkaveling van nieuw ontgonnen terreinen is aan strikte regels gebonden. De rechtvaardiging hiervan ligt vervat in de rituele frasen van de pacts: 'gewaarborgde vertegenwoordiging van de erkende maatschappelijke stromingen', 'eerbiediging van de ideologische en filosofische strekkingen', 'respect voor de verscheidenheid aan politieke visies'. Rond deze legitimatiegronden is een hele algebra ontwikkeld. Bedoeling is de 'vertegenwoordiging van de maatschappelijke stromingen' zo te berekenen dat de politieke concerns en hun organisaties er het best bij varen. Zo is het gebruikelijk om

'ideologische strekkingen' te vertalen als 'partijfracties in Kamer en Senaat, of in de Vlaamse Raad of in de provincie- en gemeenteraden'. Met die formule zijn al heel wat concurrenten uit de markt gestoten. In het officiële discours heet het dat een dergelijke regeling de levensbeschouwelijke verscheidenheid in het land respecteert, ja zelfs het pluralisme ten goede komt. Maar als het beter uitkomt zal probleemloos op een ander telraam overgeschakeld worden (het aantal leden, cliënten of patiënten bijvoorbeeld).

Het Belgisch 'pluralisme' van erkende kerken en kapellen is voor de politieke concerns al jaren de sterkste beschermingsfactor. In zo'n situatie was groeien geen al te groot probleem. De kosten en risico's waren immers grotendeels op de overheid en de gemeenschap af te wentelen. Zelfs de organisaties die met een gat in hun hand leefden, moesten niet failliet gaan. De overheid speelde in dit bondgenootschap met de politieke concerns trouwens een eerder passieve rol: betalen en zwijgen. Het kon ook moeilijk anders: via infiltratie in de overheidsdiensten en in de ministeriële kabinetten hebben de politieke concerns een gedeelte van de uitvoerende macht als het ware van binnenuit veroverd. Zij hebben een flink stuk van de staat in vruchtgebruik genomen: want bezitten doen ze hem niet, ze bezetten hem.

Met dit alles ligt in België meer dan één vierde van de totale tewerkstelling in de invloedssfeer van de politieke netwerken en hun organisaties. Rechtstreeks beheren zij zowat 250.000 jobs in het onderwijs, de gezondheids- en welzijnszorg, het sociaal-cultureel werk. Onrechtstreeks controleren zij het personeelsbeleid van de nationale en lokale besturen, dat op ruim 600.000 mensen betrekking heeft.

Vlaanderen bezet?

Er zijn van die ontwikkelingen die, op het eerste gezicht toch, volkomen in strijd zijn met wat het gezond verstand voorspellen zou. Ik geef een paar voorbeelden. De laatste vijfentwintig jaar is de ontkerkelijking sprongsgewijze voortgeschreden. Een indicatie hiervan ligt in de cijfers over de mispraktijk. In minder dan een kwarteeuw is het aantal regelmatige kerkgangers bijna gehalveerd: het zit nu iets boven de 25 percent. Dat heeft echter nauwelijks effect gehad op de omvang van de organisaties, die zich katholiek of christelijk noemen. Velen daarvan floureren als nooit tevoren. De Christelijke Volkspartij heeft in de evolutie van haar aanhang wél de neergaande curve van de kerkelijkheid gevolgd. Haar kiezerskorps is sinds 1960 op de helft gevallen. Daarmee is dan weer volop in tegenspraak dat de CVP op het machtspolitieke vlak ondertussen weinig of geen pluimen gelaten heeft, wel integendeel. Een ongerijmdheid van een wat andere aard ligt in de ontwikkeling van de Boerenbond. Op dertig jaar tijd is de beroepsbevolking in de landbouw van 200.000 op 100.000 eenheden teruggevallen. Maar de organisatie van en voor de boeren groeit alsof er niets aan de hand is. Als dat zo doorgaat leven er in het jaar 2000 bijna evenveel gezinnen van de Boerenbond als van de landbouw. Soortgelijke contradicties zijn er ook buiten het katholiek verenigingswezen te vinden.

Natuurlijk is het zo dat deze organisaties over een formidabel aanpassingsvermogen beschikken. Zij hebben hun gedachten goed herschreven, hun service enigszins 'ontkleurd', hun doeleinden verlegd. Maar is dat als verklaring wel voldoende? Vallen daarmee de vele raadsels weg? Ik kijk voor een bevredigende verklaring liever in de richting van de oligopolieposities die deze organisaties op de markt van de privé non-profit sector

hebben ingenomen. De politieke concerns — het katholieke op kop — hebben een stuk van Vlaanderen ingenomen en dat vooral is de oorzaak van hun levenskracht. Het is het oude verhaal van '*j'y suis, j'y reste*'.

Ik weet het, bovenstaand beeld is met een veel te grove borstel getekend. Er zijn nogal wat retouches nodig. Wie de bovenste lagen van ons maatschappelijk leven afpelt, zegt men mij, stoot op een minder monotone werkelijkheid. Daar leeft een ander Vlaanderen. Want kijk: tientallen initiatieven op het welzijns- en cultuurvlak zijn buiten de katholieke, socialistische of liberale gietvorm ontstaan. Meer en meer ook zie je dat organisaties en groepen van uiteenlopende signatuur gaan samenwerken, ook met nieuwkomers. De oude tolmuren worden gesloopt. Soms is zo'n samenspel gevoed door een professionele reflex: 'de verzuiling is in ons werkveld nefast voor producent én verbruiker', hoort men dan. Soms zijn het de economische crisis en de roep om rationalisatie, die innovaties uitlokken. De hervervorming van de plattelandscholen ligt in die lijn. Maar de nieuwe stijl is vooral terug te vinden in territoriale samenwerkingsverbanden: in een wijk, een stad, een regio. Voorbeelden hiervan zijn de ontwikkeling van lokale overleggroepen voor bijzondere jeugdzorg en van een aantal crisisinterventieprojecten.

Maar is dat nog weer niet een te idyllische weergave van de werkelijkheid? Neem nu de vele welzijnsinitiatieven, die niet onder de paraplu van een politiek netwerk zitten: alfabetisering, werken met migranten, wetswinkels, therapeutische gemeenschappen, buurt- en opbouwwerk, tweedekansonderwijs, werklozenwerking, zelfhulpgroepen. Het lijkt wel of ze ongestoord hun weg kunnen gaan. Zodra een initiatief echter aan belang wint (in termen van macht, prestige, overheidssubsidies, tewerkstelling) schieten de netwerkorganisaties wakker. De vrienden in de regering, in de kabinetten, in het parlement

worden gemobiliseerd. De recuperatiemachine draait dan op volle toeren. Een paar illustraties. Voor de inrichting van de basiseducatie in Vlaanderen was in eerste instantie gedacht aan gemengde, pluralistische samenwerkingsvormen. Het decreet dat uiteindelijk te voorschijn kwam, voorziet evenwel ook erkenning en subsidiëring van 'autonome' projecten. Dat is op de maat gesneden van de KAV — de Katholieke Arbeidersvrouwen doen met hun 'Doe mee'-acties al een tijdje aan buitenschoolse vorming en wilden niet participeren in de gemengde initiatieven. Over de werklozenwerking, oorspronkelijk buiten hun reikwijdte ontstaan, zeggen de vakbonden nu dat voor hen de tijd gekomen is om de zaak over te nemen. Het is waar, sommige initiatieven blijven grotendeels ongemoeid. Het wetswinkelwerk is daar een voorbeeld van. Maar is de goedkope rechtshulp niet precies een domein waarvan vastgesteld is dat het maar een bleke toekomst heeft? De politieke concerns en hun organisaties gaan, met andere woorden, omzichtig en heel selectief te werk. Het beeld van daarnet, met zijn veelheid aan 'ongebonden' initiatieven, krijgt dan een heel ander karakter. Het zou wel eens kunnen dat de nieuwkomers eigenlijk gebruikt worden als verkenners op de markt. Zij dragen, in de terminologie van de economen, de researchkosten en de startisico's. Lijkt het de moeite waard om een terrein verder te ontginnen, dan treden de politieke concerns naar voren om er hun vlag te planten. Met zo'n claim kunnen zij in vele gevallen naar de bevriende overheid, die via wettelijke regeling voor honorering zorgt. Soms is de stap naar de bevoegde minister niet eens nodig omdat er andere technieken bestaan om de concurrenten uit de markt te stoten. Er zijn hiervan wel wat voorbeelden te geven. Begin van de jaren tachtig zijn rond het idee van gemeentelijke democratie een paar initiatieven voor inspraakbegeleiding van start gegaan: het project De Wakkere Burger, Langzaam Verkeer, Werkplaats BIRO. Stuk voor stuk zijn het organisaties die niet

aanleunen bij een of andere politieke familie. Hun groei is niet spectaculair, maar geleidelijk dringen zij toch met hun activiteiten door in enkele tientallen gemeenten. Op het einde van 1983 dook op dezelfde markt een nieuwe producent op: het Centrum voor Informatie- en Inspraakbegeleiding. CIBE is opgezet door enkele mensen van het Instituut voor Politieke Vorming van de CVP. Het vervolg laat zich raden: voor de onafhankelijke initiatieven is een groot gedeelte van de markt nu hermetisch afgesloten, want gemeentebesturen met CVP-meerderheid doen voor hun begeleidingsopdrachten het liefst een beroep op familielid CIBE. Een operatie van een ietwat andere aard is uitgevoerd in de sector van de geestelijke gezondheidszorg. Sinds jaar en dag was op dat domein een Nationale Belgische Bond voor Geesteshygiëne (later Nationale Vereniging voor Geestelijke Gezondheidszorg) werkzaam, pluralistisch avant-la-lettre. In Caritas zagen sommigen met lede ogen dat groeiend segment van de welzijnsmarkt aan hun invloed ontsnappen. Reactie bleef niet uit. In een eerste stap ontstond binnen Caritas een mini-koepel voor medisch-sociale instellingen (het VMSI). De christelijke initiatieven die aangesloten waren bij de Nationale Vereniging voor Geestelijke Gezondheidszorg werd dan gevraagd om, in een soort dubbel lidmaatschap, zich ook te verbinden met het Caritas-Verbond voor Medisch-Sociale Instellingen. Later kwam de oproep om te kiezen voor één van beide. Aan de Nationale Vereniging werd dan, via tussenkomst van de overheid, een samenwerkingsverband met het VMSI opgedrongen. Dat bleek een koekoeksei in het nest van de oudste organisatie te zijn. Vandaag is de Nationale Vereniging zowat uitgerangeerd. Met het cultuurpact is zo'n maneuver ook op het lokale vlak uitgevoerd. De nieuwe spelregels inzake erkenning en subsidiëring dwongen vele 'niet-gekleurde' verenigingen tot integratie in de politieke concerns. Die methode lukt evenwel niet altijd en overal. Op een gegeven moment is ook gepoogd om de Mon-

tessori-, Freinet- en Steinerscholen te doen aansluiten bij een van de klassieke onderwijsnetten. Succes bleef echter uit.

Twee nuances nog

De beschrijving hierboven suggereert wellicht dat de politieke concerns als gedisciplineerde legers met tactische en strategische manoeuvres België bezet houden. Dat beeld is onjuist. Deze formaties zijn in wezen losvaste verbanden die nu eens wel, dan weer niet tot gecoördineerde acties komen. Mislukte operaties vallen wellicht te weinig op. Het zijn vooral de successen die in het oog springen. Anderzijds ware het evenzeer verkeerd de mate van verstandhouding, van overleg en beraad in en tussen de netwerken te onderschatten.

Er zijn wél grenzen aan de opmars van de politieke concerns. Wie een voorbeeld zoekt van een domein dat de netwerken tevergeefs hebben bestormd, mag gerust naar de wereld van de (vooral elektronische) media kijken. Die sector is in vele opzichten (maatschappelijke beïnvloeding, politieke macht, tewerkstelling, economische vooruitzichten) van uitzonderlijk belang. De pogingen van partijen en andere netwerkorganisaties om dit terrein in te nemen zijn tot nog toe in grote mate mislukt. (Vandaar wellicht de nervositeit en zelfs de verkramptheid in hun verhouding tot de openbare omroep.) Het loont de moeite zich af te vragen waarom hier niet lukt wat elders wel kon. Belangrijk zal wel zijn dat vooral in de elektronische media de professionalisering ver doorgedreven is, waardoor een beroep op organisatiecriteria als 'rechtmatige vertegenwoordiging van de erkende ideologische en filosofische strekkingen' sterk bemoeilijkt wordt. Ook ontsnapt de sector, wegens zijn internationale dimensie, deels aan de invloed van de Belgische politieke rekenkunde. Bovendien maken de aanzienlijke startkosten, die het opzetten van een mediabedrijf

meebrengt, voor iedereen de toetredingsdrempels op de markt zeer hoog.

De balans is negatief

Eerder in dit boek is de verzuiling op de weegschaal gelegd. De tijd is nu gekomen om hetzelfde te doen met haar opvolgers, de politieke concerns.

Dat mensen en groepen op zoek gaan naar macht is de meest natuurlijke zaak van de wereld. Het ligt ook nog in de lijn van de verwachtingen dat zij daarbij allerlei afspraken maken, volop arrangeren en marchanderen. Zelfs het streven van de politieke concerns om cultuur- en welzijnsland bezet te houden is, met wat goede wil, als een normaal geval van machtsverwerving te zien. Kon de socialistische beweging, bijvoorbeeld, zich de luxe permitteren om de volwasseneneducatie, het maatschappelijk werk, de thuisgezondheidszorg, de omroep ongemoeid te laten? Was zij niet gedwongen om, net als haar grotere rivaal, uit te zwermen? Moest zij de voordelen van produktverscheidenheid, organisatorische integratie en kartelvorming links laten liggen? Kortom, is het verwerven van oligopolie-macht wel verwerpelijk? Wat kan men tegen politieke concerns hebben? Om zo'n vragen zinvol te beantwoorden is het nodig de balans, waarmee men verschijnselen weegt, eerst te iken. Dan kan de beoordeling volgen. Dat is het wat ik nu stap voor stap wil doen.

In een rechtsstaat kan machtsvorming geen tomeloze activiteit zijn. Het zoeken naar macht is er gebonden aan codes. De spelregels van de democratie trekken de belangrijkste grenzen: 'tot hier en niet verder'. Precies op dit essentiële punt zijn de politieke concerns ontspoord. Het zit al in een paar op het eerste

gezicht technische kwesties. De feitelijke reductie, via de cultuurpactformules, van de brede waaier aan visies op cultuur en welzijn tot de politieke strekkingen die in de Vlaamse Raad vertegenwoordigd zijn, is er één van. Zo'n verschraving van Vlaanderen maatschappelijke flora tast de kwaliteit van onze politieke omgeving aan. Natuurlijk is er behoefte aan groeiremmers, die verhinderen dat de non-profit sector verbrokkelt in duizend-en-één, soms erg vluchtige of minuscule, initiatieven en belangen. Maar er moet niet overdreven worden. Nu schakelt men de facto vele interessante en beloftevolle projecten uit. Daar bovenop komt, bij de berekening van de verdeling van mandaten in vele beleids-, overleg- en adviesorganen, het werken met het systeem D'Hondt, dat weer nieuwe vertekeningen invoert doordat het de groteren het best bedient. Zo is het mogelijk dat de CVP met één derde van het kiezerskorps de meerderheid van de beheersposten in de BRT kan verwerven. Wie de uitdrukking van 's lands wil met te veel rekentrucs behandelt, verminkt de democratie. Want kijk, een gevolg van de algebrapop-zijn-Belgisch is dat allerlei schakels in het democratieproces hun impact verliezen. Dat is het geval met het algemeen stemrecht. De kiezers hebben in een kwarteeuw tijd de CVP op de helft van haar oorspronkelijke score gebracht. Die motie van wantrouwen is echter ternauwernood omgezet in machtsverlies voor de christen-democraten. Was dit de bedoeling van de kiezers? Het effect van een electorale aardverschuiving is voor de CVP grotendeels weggetoverd met de hulp van de oligopolie-macht die het katholieke concern voor zichzelf en voor zijn deelorganisaties verworven heeft. Hoe belangrijk die steun wel is blijkt bij een vergelijking met de situatie in Wallonië. Ook in die regio is de partij van het sterkste concern sinds 1965 veel kiezers verloren: de PS ging van iets meer dan 50 percent van het Waals electoraat in de jaren vijftig naar zo'n 35 percent nu (een achteruitgang die wel heel wat kleiner is dan deze van de

CVP). Anders dan de CVP kon de PS zich echter niet optrekken aan sterke zusterorganisaties in de aard van Caritas en de Boerenbond. Dat is de reden waarom zij wel van een flink stuk van haar macht is beroofd.

Daarmee verliest de democratie in Vlaanderen een van haar hoekstenen: dat beleidsmensen verantwoording afleggen en, bij falen, de plaats ruimen voor anderen. Zoiets laat littekens na. Het is dan ook geen wonder dat niet weinigen alhier de politieke netwerken, vooral dan het katholieke, van illegitieme machtsvorming beschuldigen. Zo bekeken zien recente pleidooien voor een 'gereserveerd spreken over de katholieke zuil' er weinig overtuigend uit.

Zondigen tegen de codes van democratie kan, in uitzonderlijke omstandigheden, verantwoord zijn. Nood breekt wet. En inderdaad, er zijn in die richting pleidooien ontwikkeld. Het meest gehoorde argument is dat de opkomst van de politieke netwerken nauw verbonden is met de pacificatie van onze levensbeschouwelijke geschillen. De bittere strijd tussen katholieken enerzijds, vrijzinnige socialisten en liberalen anderzijds was, zo zegt men dan, als een mijnenveld onder de democratie. We hebben deze bedreiging opgeruimd door de rivaliserende groepen de kans te geven zich achter veilige grenzen, elk in zijn eigen wereld, terug te trekken. Natuurlijk waren er waarborgen nodig, stevige garanties dat geen van de drie groepen ooit onder het vitaal levensminimum zou vallen. Deze zekerheid is hun, onder de vorm van zuilvriendelijke maatregelen, door de overheid gegeven. Dàar zou de verklaring liggen van hun oligopolie-macht: het is de tol die we betalen voor de pacificatie. De argumentatie heeft weliswaar een zekere kracht wanneer ze wordt toegepast op de periode van vóór 1960. Maar nadien? Is er nu nog sprake van een explosief conflict tussen katholieken, socialisten en liberalen? Was bijvoorbeeld, het cultuurpact echt nodig? Toen het werd gesloten (in 1973) hebben de politici be-

weerd dat het een preventieve maatregel was: niet om een laaiend vuur te blussen, maar om brand te voorkomen. Is het niet eerder zo dat de compromismakers zich achter een gordijn van overjaarse argumenten hebben teruggetrokken om ongestoord hun gang te kunnen gaan? Men zegt wel dat bij sommigen, vooral in het top- en middenkader van de netwerkorganisaties, de wederzijdse vijandigheid niet afgestorven is. Dat je daarom de pacificatietechnieken van vroeger niet mag loslaten. Het kan best zo zijn. De vraag blijft echter ofin de emoties en sentimenten van enkelen een stevige rechtvaardigingsgrond voor de politieke concerns te vinden is.

Dat het bestaansrecht van de politieke concerns gelegd wordt in de behoefte aan pacificatie van de levensbeschouwelijke tegenstellingen heeft nog een ander gevolg. Al jaren hangt rond de pacts in de Belgische politiek een merkwaardige sfeer. In het taalgebruik van de politici verschijnen zij als de uitdrukking van een gewapende vrede, als vrucht van noodgedwongen onderhandelen omdat de kosten van een open confrontatie nog hoger liggen. De pacificatie is voor veel politici doordrongen van een wederzijds wantrouwen: overal loert het gevaar van discriminatie. Hier ligt de oorsprong van de Belgische gewoonte om 'pluralistische' instellingen te bedelven onder de anti-discrimatoire maatregelen. Een populaire techniek in dit verband is het werken met toezichtsorganen waarin alle 'erkende strekkingen' vertegenwoordigd zijn. De politieke concerns leveren meestal de bemanning van deze controle-apparaten. Dat leidt tot nogal wat bevoogding van de mensen die beroepshalve in de betrokken instellingen werken. Hoe deze zucht naar garanties kan ontsporen is te illustreren met het wedervaren van een instantie uit de sector van de samenlevingsopbouw. LOOS (het Limburgs overleg opbouwwerk-steunpunt) is een overlegorgaan dat onder druk van de overheid is opgericht ter ondersteuning van het streek- en gemeentelijk opbouwwerk en het buurt-

werk. Het is 'pluralistisch'. Er is, met andere woorden, bij de verdeling van de mandaten in de beheersorganen rekening gehouden met de erkende strekkingen. De algemene vergadering bestaat uit zevenenvijftig, de raad van bestuur uit negenentwintig stemgerechtigde leden. Nu telt het opbouwwerk in Limburg geen vijftien personeelsleden, die dus onder toezicht staan van zevenenvijftig schoonmoeders. Voor de werking zal dit niet bevorderlijk zijn. Maar aan de politieke concerns geeft deze gang van zaken de mogelijkheid om in te grijpen als het nodig is.

Vaak staan de concernorganisaties hun controlerecht af aan de politieke partij waarmee ze verbonden zijn. Dat werkt de politisering van de samenleving in de hand, want het leidt ertoe dat veel te veel zaken in de sfeer van de partijpolitiek terechtkomen, die daar op zich genomen niet thuishoren. Het cultuurpact heeft deze trend verhevigd, zozeer zelfs dat een lid van de Vaste Nationale Cultuurpactcommissie (Luc Martens, tevens adjunct-nationaal secretaris van de CVP) in een vrije tribune van *De Standaard* (30 juli 1987) schrijft: '....wij menen dat het Kultuurpakt (...) de democratie bedreigt (...) omdat partijpolitieke proporties hoger gesteld worden dan de levensbeschouwelijke specificiteit, omdat het de belangenbehartiging laat primeren op de inspiratie.'

Tussen openbaar bestuur en concerns bestaat al enige tijd een soort partnership, zo zei ik al. De overheid erkent sommige concernorganisaties als subcontractors (op het stuk van gezondheidszorg, onderwijs, maatschappelijk werk) en geeft hun de materiële en juridische middelen, die voor het welslagen van de onderaanneming vereist zijn. In ruil daarvoor gedragen de netwerkorganisaties zich als aandeelhouders in de staatszaak. Geleidelijk trad daardoor een osmose op: de grens tussen openbaar bestuur en particulier initiatief vervaagde, maar wel zo dat de politieke concerns diep in regering en ambtenarij binnendrongen. Dat houdt grote risico's in omdat een overheidsapparaat

dat zijn zelfstandigheid verliest, na verloop van tijd niet meer in staat is om de beginselen van goed bestuur in acht te nemen.

Aan de kant van de katholieke organisaties in Vlaanderen is nu en dan een andere argumentatie te beluisteren. (Voor de Waalse variant vervange men 'katholiek' door 'socialistisch'.) Het heet daar dat de democratie geen geweld is aangedaan, dat hun politieke en sociale status helemaal niet onverantwoord is. De voorrechten die zij verworven hebben, zouden een logisch uitvloeisel zijn van het feit dat de Vlaamse bevolking overwegend katholiek is. Ter ondersteuning van dit argument legt men dan cijfers op tafel over het aantal leerlingen in katholieke scholen, over de aantrekkingskracht van de katholieke ziekenhuizen en over het aantal katholieke verenigingen in dorpen en steden. Dit pleidooi doet wat denken aan een goocheltruc: leerlingen, patiënten, leden en cliënten, *wat ook hun kleur moge zijn*, krijgen bij hun passage in een katholieke instelling een label op de rug geplakt, waardoor ze in het politieke telwerk als katholiek gelden. Zo is er altijd een konijn uit de hoed te toveren. Met het cultuurpact is iets soortgelijks gebeurd op het lokale vlak: sommige verenigingen hebben zich, *nu ze voor subsidiëring bij een erkende strekking moesten aansluiten*, uit puur opportunisme ('zit u wel onder de goede paraplu?') tot de katholieke familie bekend. Ook dat is een bron van vertekening.

Democratie en pluralisme (als erkenning van maatschappelijke verscheidenheid) zijn siamese tweelingen. Ze zijn onafscheidelijk met elkaar verbonden: pluralisme gedijt alleen in een democratisch klimaat, maar is tegelijkertijd voorwaarde voor democratie. Een pluralistische maatschappij is er een die — ik citeer filosoof Van de Putte — zich niet in een bepaalde vorm fixeert, maar zich voortdurend met het spontane sociale leven confronteert. Ontsporing is er waar die confrontatie ontbreekt, '... waar het historisch gegroeide verhardt, waar machtsposities zich zo uitbouwen dat andere posities — oude of nieuwe min-

derheden — feitelijk geen (of slechts weinig) inbreng meer kunnen hebben in het maatschappelijk leven.' (in een referaat voor een colloquium van de stichting-L. de Raet, 1986). Oligopolie-macht brengt zo'n ontsporing mee. Dat is dan een andere schaduwzijde aan de politieke concerns: dat zij allerlei verhoudingen bevrozen. Zij zetten de sociale dynamiek gevangen in de gouden kooi van pacts, akkoorden en arrangementen. De 'verzuiling' in haar hedendaagse vorm produceert maatschappelijke verstening.

Een laatste bedenking. De nadagen van de verzuiling vielen in de tijd samen met de regionalisering van het land. Hier lag een unieke kans om naast de staatskundige hervorming ook in maatschappelijke zin te innoveren. In feite zijn bepaalde trends uit het verleden deels gewoon doorgetrokken, deels zelfs geaccentueerd. De ombouw, in elke regio, van de unitaire concerns in 'gewestelijke' versies is daar een uiting van. Het Vlaanderen van morgen lijkt daarom nu al op het België van gisteren.

HOOFDSTUK 3

HEIMWEE NAAR DE TOEKOMST

Zuilen, politieke concerns: oude en nieuwe termen die de ontwikkelingen van de laatste dertig à veertig jaar een naam geven. Synoniemen zijn het niet. Ze verwijzen naar verschijnselen, die misschien wel familie van elkaar zijn, maar voor de rest toch grote verschillen vertonen. Ze van elkaar onderscheiden is geen overbodige luxe, want zo kan het publiek debat over de organisatie van onze samenleving meer diepgang krijgen. *Naming* en *blaming* zijn immers nauw met elkaar verbonden. In ieder geval is het aangeraden zuinig met de oude term 'verzuiling' om te springen. Hij verwijst vooral naar het verleden. Bovendien is het gebruik ervan geen neutrale bezigheid. Wie de politieke concerns met 'zuilen' aanspreekt, aanvaardt stilzwijgend de stelling dat ze het erfgoed van de levensbeschouwelijke pacts in bewaring hebben. Van de pleitbezorgers van de politieke netwerken is zoiets goed te begrijpen. Een behoud van de begripsverwarring komt hun goed uit. Maar ook zij die om ontzuiling roepen, bestendigen door hun woordgebruik ongewild de levensduur van het verschijnsel dat zij verfoeien.

Wat nu volop ter discussie moet staan zijn de politieke concerns, die geruisloos in de plaats van de zuilen zijn gegleden. Zij evolueren snel en niet in de goede richting. Hoe kan die ontwikkeling worden stopgezet? Het beantwoorden van die vraag vergt de overstap van retrospectie naar prospectie.

Drie alternatieven

De schaduw die de politieke concerns over maatschappij en politiek werpen, vindt haar oorsprong grotendeels in hun oligopolie-macht. Elke hervorming zal die oligopolie-macht als doelwit moeten nemen. In beginsel liggen drie alternatieven ter be-

schikking: het openbreken van de markt door een ontmanteling van de huidige 'vestigingswetten'; de overdracht van, voornamelijk, het welzijns- en sociaal-cultureel werk van de particuliere naar de publieke sector (meer staat!); ten derde, een reorganisatie die het gewicht drastisch verlegt in het voordeel van de professionele werkers (medici, therapeuten, psychologen en andere -ogen). Aan elk van deze uitwegen zijn, zo denk ik, voor- en nadelen verbonden. Ze komen nu, in kort bestek, ter sprake.

Een geheel vrije markt

De politieke concerns zijn virtuozen in het beveiligen van hun marktaandeel op het terrein van de behartiging van beroepsbelangen, de welzijnsvoorzieningen en het sociaal-cultureel werk. Zij schakelen de facto de concurrentie van derden uit. Twee technieken spelen daarbij een cruciale rol: kartelvorming en het uitlokken van voor hen vriendelijke 'vestigingswetten'. De sociale kosten van deze gang van zaken zijn groot. Wie daar iets aan wil doen moet de wetgevende en uitvoerende macht dwingen in de betrokken sectoren een ander 'mededingings-' en 'vestigingsrecht' te ontwikkelen. Nu maken allerlei overheidsreglementen (erkenningcriteria, subsidieregelingen...) markt-afscherming in het voordeel van de politieke netwerken mogelijk. De oplossing lijkt voor de hand te liggen: verwijder de reglementeringen die de mededinging belemmeren. (Als vanzelf vloeit hier een modewoord uit de pen: deregulering.) Maak de markt van de non-profit goederen geheel open. Bevrijd de maatschappelijke dynamiek uit het keurslijf van duizend-en-één afspraken. Dat zijn de verzuchtingen, die zo vaak te horen zijn in de kring van de ontzuilers. (Zijn daarin enige neoliberale klanken te beluisteren, of vergis ik me?)

Het is zeer de vraag of het openbreken van de markt op lange

termijn een echt alternatief is. Want wat zal er in Vlaanderen gebeuren? In de sterke organisaties van het katholieke concern circuleert nu al de gedachte dat de huidige marktregulering hun niet alleen voordelen brengt. Er zitten daar ondernemingen (Caritas e.a.), die zo marktmachtig zijn dat ze de bescherming van de overheidsparaplu binnenkort niet meer nodig zullen hebben. Sommige regelingen ervaren zij vandaag al als een rem op hun natuurlijke expansie: ze leiden immers, om politieke redenen, middelen af naar socialistische en liberale initiatieven die in een vrije markt gemakkelijk weg te concurreren zijn. In dezelfde lijn ligt de stelling dat voor de katholieke gemeenschap, *whatever that may be*, ook het cultuurpact niet eeuwig hoeft te zijn. Want het pact, oppert men dan, kan in de toekomst een grendel zetten op de ontwikkeling van vele, zeer levenskrachtige, organisaties van katholieke signatuur: het draïneert te veel geld en beheersmandaten naar niet-katholieke verenigingen, die op die wijze artificieel in leven blijven. Men leze wat Clem de Ridder als nationaal voorzitter van het Davidsfonds begin 1985 aan de redactie van *Kultuurleven* zei: '...binnen de kulturele sector worden wij hoe langer hoe meer geminoriseerd, omdat men via een aantal reglementeringen aan het uitstippelen is gegaan om elke denkbare en mogelijke levensbeschouwelijke organisatie te laten aanwezig zijn in de adviesorganen, zodanig dat op de duur de meerderheid van kristelijk geïnspireerde organisaties in de minderheid gedrukt wordt.' En Jan de Groof (van de CVP-studiedienst) schrijft in het *Nieuw Tijdschrift voor Politiek* (1985): 'Via het cultuurpact werd een numerieke meerderheid in sterke mate geneutraliseerd. In een aantal gevallen is zelfs de meerderheid tot een minderheid herleid.' De teneur van het verhaal is duidelijk: katholieke initiatieven moeten niet bang zijn van het wegvallen, morgen of overmorgen, van de door de overheid gesponsorde marktafspraken. Inderdaad, ze zijn de voorbije jaren zo sterk geworden

— de helpende hand van de overheid is daar niet vreemd aan— dat zij, met de troeven die ze nu hebben, op een vrije markt alleen kunnen winnen. Natuurlijk geldt dat niet voor alle domeinen. Maar in ieder geval lopen ze, gelet op de schaalvoordelen waarover ze beschikken, geen risico in de harde sectoren zoals de gezondheidszorg.

Nuchter beschouwd is het open maken van de markt van de non-profit goederen bijgevolg een riskante remedie: de kans bestaat dat haar effecten na verloop van tijd eenzijdig één politiek concern ten goede komen. Daarmee zal in Vlaanderen de verscheidenheid aan kleuren in het sociale landschap zeker niet toenemen.

Stel dat het toch niet zo'n vaart loopt. Stel dat de ontmanteling van de beschermende reglementeringen de mededinging in, bijvoorbeeld, welzijns- en cultuurland ten volle mogelijk maakt. Dan duikt een nieuw probleem op. De Amerikaanse situatie is in dat opzicht bijzonder leerrijk. Daar heeft men al lang zo'n vrije markt van organisaties. De stelregel is dat niets, ook de overheid niet, het spontane komen en gaan van initiatieven in de weg mag staan. Maatregelen of afspraken, die de 'natuurlijke' groepsvorming bruskieren, zijn bijgevolg ongewenst. De achterliggende filosofie is dat zo tussen allerlei belangen als vanzelf een mooi evenwicht kan groeien. Dat is in eenieders voordeel, zegt men, het garandeert dat aan de behoeften van de meeste mensen zal worden voldaan. Pluralisme, *made in USA*. De realiteit is evenwel anders. Bij de levering van wat wij hier welzijns- en cultuurvoorzieningen noemen, primeert ginder het profijtbeginzel. Het is er, zo is uit de mislukking van Kennedy's en Johnsons *war on poverty* te leren, bijna niet uit te verwijderen. Bovendien is het systeem onrechtvaardig: sommige groepen zijn te zwak om op een vrije markt te overleven. Hun verlangens en noden blijven onbeluisterd. En er is geen overheid die als megafoon kan dienen. In de Amerikaanse versie van

het pluralisme zit er bijgevolg te weinig hart om ze voor ons aantrekkelijk te maken.

Meer staat

Het tweede alternatief ligt helemaal aan de andere kant van het spectrum: uitschakeling *tout court* van de non-profit markt, door een overdracht van een aantal activiteiten van de particuliere naar de publieke sector. De formule kent weinig propagandisten. De verzwakte kredietwaardigheid van de staat is daar ongetwijfeld niet vreemd aan. Het ziektebeeld is bekend: iets te veel bureaucratie, iets te weinig bewogenheid. Wellicht is het ook een kwestie van realisme. Want het is toch de vraag of er met de staat als monopolische leverancier van diensten en voorzieningen op welzijns- en cultuurvlak veel zou veranderen. Ik schreef het vroeger al: de politieke concerns zijn zeer diep de uitvoerende macht en de ambtenarij binnengedrongen. De overheid valt bijgevolg, bij gebrek aan reële autonomie, te licht uit om vandaag als draagvlak voor een ingrijpende reorganisatie te kunnen dienen.

Professionalisering

Het heeft er een tijdje naar uitgezien dat Nederland zowat twintig jaar geleden een derde weg zou inslaan. Daar is, toen de verzuiling op haar einde liep, een lange periode van grote onzekerheid aangebroken. Anders dan bij ons is de 'erfenis' van de zuilen niet in beslag genomen door wat hier politieke concerns heet. Of misschien is het beter te zeggen dat zich een hele trits erfgenamen hebben aangekondigd. Een van de luidruchtigste groepen was deze van de professionele werkers, de producenten

van welzijns- en cultuurvoorzieningen: psychologen, pedagogen, therapeuten, medisch personeel en anderen. Zij gingen snel op devrijgekomen machtsposities in de voorheen verzuilde sectoren af. Hun bedoeling was duidelijk: zich ontdoen van hun voogden (de 'bemoeizieke' zuilelites) om aldus in hun beroepsomgeving veel meer armslag te verwerven. Nu is zo'n ontwikkeling op zich niet ongelukkig te noemen. In de ogen van velen, schrijft mijn Nederlandse collega Van Doorn, zijn professionele groepen te zien als '...een dam tegen alomvattende overheidsbemoeienis, als een gelukkige tussenvorm tussen verstatelijking en commercialisering van dienstverlening.' (in *De stagnerende verzorgingsstaat*, 1979). Voor België komt daar nog bij dat in te veel maatschappelijke dossiers de technische kant van de zaak in de verdrukking komt door de opdringerigheid van de politici. Stafmedewerkers in de particuliere én publieke sector hebben daardoor vaak het gevoel dat hun deskundigheid slechts matig gevaloriseerd wordt. Dat kan de kwaliteit van de dienstverlening, bijvoorbeeld in de welzijnszorg, sterk aantasten. Meer ruimte voor de *professionals* zou dat ten goede doen keren. Maar nogmaals Van Doorn: 'Het optimisme hieromtrent vermindert echter indien men waarneemt dat de middelen die de professies ter uitoefening van hun taak van de gemeenschap verwachten én krijgen, alle kostengrenzen doorbreken en snel naar volstreekte onbetaalbaarheid bewegen. De twijfel neemt toe naarmate blijkt dat de professionele werkers zich beroepen op hun unieke deskundigheid inzake de door hen aangeboden diensten, en zich bovendien afficheren als degenen die zo waardevolle activiteiten ontplooiën, dat iedere navraag naar de graad van doelmatigheid van het werk — om van kosten-effectiviteit maar te zwijgen — als een affront van de hand wordt gewezen.' Ik heb aan deze Nederlandse waarschuwing niets toe te voegen.

Een andere weg

Aan alternatieven voor de politieke concerns ontbreekt het in beginsel niet. Maar geen van de besproken scenario's is in zijn geheel echt aantrekkelijk. Zelfs is in sommige gevallen de remedie niet beter dan de kwaal. Misschien zit de oplossing dan in het combineren van de verschillende alternatieven? Ik doe alvast een poging, wetend dat papier geduldig is.

Belangenbehartiging, welzijnszorg en sociaal-cultureel werk liggen bij ons grotendeels in wat men een maatschappelijk middenveld kan noemen. Het gaat, inderdaad, om diensten en producten, die niet tot het commerciële domein behoren: ze zijn immers aan nogal wat economische wetten en *constraints* onttrokken. Zij staan ook buiten de directe invloed van de staat, want het is meestal de particuliere sector die ze produceert. In zekere zin gaat het om een zone met heel eigen spelregels, niet commercieel en ook niet verstaatst. Sociologen zal je niet gemakkelijk doen zeggen dat dit maatschappelijk middenveld best verdwijnen zou, om op te gaan in de profit- of in de publieke sector. Er bestaat, integendeel, een hele sociaal-wetenschappelijke literatuur waarin beschreven is hoe zo'n semi-zelfstandig gebied bijzonder mooi accordeert met de principes waarop de Belgische samenleving rust. Het is goed dat markteconomische overwegingen geen voorrang krijgen, zegt men dan: pure commercialisering van de belangenbehartiging, van welzijns- en cultuurvoorzieningen staat immers haaks op de grondslagen van onze verzorgingsstaat. Dat het particuliere initiatief hier toch sterk doorweegt, is ook al Belgisch: het schept de mogelijkheid om in de dienstverlening een verscheidenheid aan visies en waarden tot uiting te brengen. Niemand zal daar bezwaar tegen hebben. De draden die het particulier initiatief niettemin met de staat verbinden, garanderen dan weer dat de gemeenschap

via de overheid in principe bakens voor de te volgen koers kan uitzetten. Wie over hervormingsplannen spreekt doet er bijgevolg best aan het behoud van dit semi-autonoom gebied als een centraal bouwelement te beschouwen.

De politieke concerns hebben de zone tussen commerciële markt en staat op verregaande wijze in beslag genomen. De problemen, die daarmee verbonden zijn, heb ik al eerder beschreven: betwiste machtsvorming, overmatige politisering, maatschappelijke verstening. Nu is met grotere precisie de oorzaak van deze kwalen aan te wijzen: de grenzen tussen de politieke concerns aan de ene kant, de commerciële markt en de staat aan de andere zijn veel te flou. Er is geen duidelijke 'akkerscheiding'. Daardoor is vermenging van sferen eerder regel dan uitzondering. En dat brengt grote risico's mee.

De aanwezigheid van een spaarbank, een verzekeringsmaatschappij, een reisagentschap in zowel de christelijke als de socialistische arbeidersbeweging is een voorbeeld van het ineenvloeien van zuiver economische en meer politiek gerichte activiteiten. Oorspronkelijk zal dat wel zijn plaats gehad hebben in een emancipatiestrategie. Maar is dit vandaag nog steeds zo? Nu is zo'n vervlechting niet per se dubieus te noemen. Aanvechtbaar wordt het pas als de voorrechten, die de politieke concerns in het maatschappelijk middenveld genieten, naar hun commercieel-economische bedrijvigheden overwaaien. Als ook in het bankieren en het verzekeren de netwerken van overheidswege een duwtje in de rug zouden krijgen. Dat is echter niet het geval. Toch zijn er situaties te bedenken waarin wel degelijk onrechtmatige vermenging van belangen kan optreden. Een illustratie hiervan is te vinden bij CIBE en STABO, twee commerciële initiatieven in de marge van het katholieke concern. CIBE, opgezet door het Instituut voor Politieke Vorming van de CVP, verkoopt inspraakbegeleiding aan gemeentebesturen. STABO is een studiebureau van de Boerenbond dat onder meer techni-

sche bijstand levert bij de opmaak van bijzondere plannen van aanleg. Hoe zit dat dan als een CVP-gemeentebestuur *op grond van de familieverwantschap* voorrang geeft aan een firma uit de eigen politieke kring? Dit schept onfatsoenlijke toestanden, waarvoor in de toekomst geen plaats meer mag zijn.

Van veel groter belang zijn de grensproblemen tussen de politieke concerns en de staat. Anders dan sommigen wellicht verwachten, is het niet de uitvoerende macht die aan gebiedsoverschrijding doet en zo voor moeilijkheden zorgt. Het zijn de politieke netwerken, die stelselmatig de staat binnenvallen en daarmee aan de oorsprong liggen van een aantal ziekteverschijnselen in de Belgische samenleving.

Dat zit zo. In principe moeten regering en ambtenarij toezien op de goede gang van zaken in het maatschappelijk middenveld. Zij leveren een aanzienlijk deel van de middelen waarmee diensten en voorzieningen geproduceerd worden. In ruil daarvoor zijn zij gerechtigd om aan kwaliteitscontrole te doen, bijvoorbeeld in de welzijnszorg. Zij kunnen ook, als het nodig is, bijsturen door de verlangens van zwakke groepen te amplificeren en maatregelen van positieve discriminatie te treffen. Nieuwe initiatieven, die vaak een belangrijke signaalwaarde hebben, kunnen zij bij het opstarten steunen. Als alles goed loopt verhinderen zij op die wijze dat gebrek aan kwaliteit, sociale ongelijkheid en verstarring de belangenbehartiging, de welzijnsvoorzieningen etc. teisteren. Als alles goed loopt... Dat is niet altijd het geval. De opdringerigheid van de politieke concerns, die ik in het vorig hoofdstuk beschreef, vreet zozeer hun autonomie aan dat regering en ambtenarij die rol niet meer ten volle kunnen spelen. De gevolgen van de gebrekkige gebiedsafbakening laten zich ook voelen op het strikt politieke vlak. De oligopolie van de concerns en hun ruime aanwezigheid in het overheidsapparaat maken hen (en in het bijzonder hun politieke vleugels) in zekere zin ongevoelig voor de spelregels van de de-

mocratie. De immuniteit, die een partij als de CVP tegenover de sancties van het kiezerskorps ontwikkeld heeft, is daar een illustratie van. Als er sprake is van illegitieme machtsvorming, dan ontspringt zij hier. Wat bijgevolg ontbreekt is een duidelijke demarcatielijn tussen de politieke netwerken en de staat. Dat is een tweede bouwelement, dat in elk hervormingsvoorstel als hoeksteen aanwezig moet zijn.

Vernieuwbouw

Het verhaal loopt stilaan naar zijn einde. De verzuiling is in haar levensloop besproken. Haar opvolgers zijn gewikt, gewogen en te licht bevonden: de schaduwen, die zij over Vlaanderen gooien, zijn te groot. Wat er het best in de plaats komt is nog niet helemaal duidelijk. Er zijn alleen wat vage contouren geschetst. Kan het nu wat preciezer?

Sociologen voelen zich niet op hun gemak als ze vooruit moeten kijken. Prognoses liggen hun niet. Het uittekenen van hervormingsplannen evenmin. Ik stap dan ook met enige schroom de laatste paragrafen van mijn betoog binnen. Op zoek naar een stukje *social science fiction*.

De activiteiten die de politieke concerns in de non-profit sector ontwikkelen, zijn van vitale betekenis in een samenleving als de onze: politieke en professionele belangenbehartiging, welzijnszorg, onderwijs, sociaal-cultureel werk raken de kern van de democratische verzorgingsstaat. In het verleden kregen zij grotendeels vorm en gestalte in een gebied dat tussen de commerciële markt en de staat gelegen is. Er zijn redenen genoeg om het ook in de toekomst zo te houden. Maar binnen dat maatschappelijk middenveld is vernieuwbouw dringend nodig. Renoveren betekent hier vooral: zuiverder verhoudingen scheppen tussen de organisaties, die in de sector diensten en

voorzieningen leveren, en de uitvoerende macht. Er is, met andere woorden, behoefte aan een nieuw type van samenwerkingsverband tussen de producenten in welzijns- en cultuurland en de overheid, dat geen ruimte laat voor de vorming van oligopolies. Hoe dat kan, komt nu ter sprake.

In het maatschappelijk middenveld zijn honderden organisaties actief. Veruit de meeste hebben regelmatig met regering en ambtenarij te maken, namelijk voor erkenning, subsidiëring en overleg. Vandaag is het zo dat de overheid daarbij voorrang geeft aan katholieke, socialistische en liberale organisaties. Zij doet dat op grond van plechtige afspraken, die in het verleden zijn gesloten. Deze pacts binden haar. Maar het gaat er niet alleen om dat *pacta sunt servanda*. De overheid ligt gedeeltelijk onder de voogdij van de politieke concerns. Zij is daarom ternauwernood in staat om op eigen kracht aan het status-quo te raken. De toegang tot regering en ambtenarij is bijgevolg enigszins geblokkeerd want vaak uitsluitend gereserveerd voor de organisaties die tot de politieke netwerken behoren. Dat veranderen is de opgave. Nu is, geloof ik, elk hervormingsplan aan twee grenzen gebonden. Het is, vooreerst, niet realistisch te pleiten voor een totale breuk tussen de overheid en haar huidige, bevoorrechte, vennoten. Ook in deze materie zijn mirakels uiterst zeldzaam. Bovendien is het de vraag of zo'n radicale ingreep *überhaupt* wenselijk is. Evenmin lijkt het me aan te raden de samenwerking tussen de overheid en de leveranciers van, bijvoorbeeld, welzijnsvoorzieningen op een geheel losse basis te vestigen. Het kan niet dat gelijk wie erkenning en subsidiëring zou kunnen opeisen. Er valt gewoon niet te ontkomen aan een zekere mate van regulering, coördinatie en planning. Die zijn niet te verwezenlijken als de sector versnipperd is in een myriade van initiatieven. Tussen beide uitersten (onveranderlijke oligopolies aan de ene kant, een bijna-anarchistische manier van werken aan de andere) is er de weg van wat ik het 'gesponsord

pluralisme' wil noemen. 'Gesponsord' omdat ook in mijn voorstel regering en ambtenarij slechts een *beperkt* aantal bevoorrechte partners voor erkenning, subsidies en participatie in aanmerking laten komen. Er is evenwel een wezenlijk verschil met de huidige toestand. Dat verschil ligt niet in de hoeveelheid protégés, maar in de aard van de selectie, die oligopolievorming uitsluit. 'Pluralisme' anderzijds staat hier voor het streven naar respect voor de *actuele* waardenverscheidenheid in de samenleving. Laat me beide punten nu preciseren.

Wie wordt gesponsord?

De voorrangsregels die vandaag het verkeer tussen de overheid en het maatschappelijk middenveld ordenen, zijn afgeleid uit de levensbeschouwelijke pacts. Er wordt getwijfeld aan hun legitimiteit. Ze zijn, zeggen velen, aan vervanging toe. Die kan uitgaan van de gedachte dat sponsoring door de overheid afhankelijk moet zijn van de maatschappelijke bijdrage die organisaties, verenigingen en initiatieven leveren. Uiteraard is de sleutelterm 'maatschappelijke bijdrage' hier als een variabel gegeven op te vatten: wat hij omvat is ten volle het produkt van politieke beslissingen. Mijn omschrijving ervan is dan ook noodgedwongen slechts een poging, al richt ik mij bij de invulling van de term zoveel mogelijk op wat de vermoede meerderheidsopvattingen ter zake zijn. Maatschappelijk waardevol zijn dan, denk ik, organisaties die via hun activiteiten in de behartiging van beroepsbelangen, het welzijns- en sociaal-cultureel werk de ontwikkeling van de democratische verzorgingsstaat bevorderen. Dat houdt in dat hun diensten en voorzieningen aan bepaalde kwaliteitseisen voldoen en in hun werking respect tonen voor de fundamentele democratie-codes en rechtsbeginselen (rechtszekerheid en -gelijkheid, billijkheid, recht op beroep

bij sancties). Met deze vereisten als maatstaf is in beginsel een checklist aan te leggen, waarmee bepaald kan worden welke organisaties in aanmerking komen voor erkenning, subsidiëring en participatie in het beleid. Bijgevolg is de opname van, bijvoorbeeld, een vereniging voor volwassenenvorming in het systeem van gesponsord pluralisme een voorwaardelijk gebeuren: zij blijft zolang de organisatie binnen de opgesomde parameters valt.

Ik weet het, deze lijnen lijden vooralsnog aan grote vaagheid. De weg naar het concrete is nog lang. Zo zal het omzetten van de opgesomde vereisten in meetbare verschijnselen zeker geen sinecure zijn. Want hoe is kwaliteit, bijvoorbeeld in het sociaal-cultureel werk, precies te omschrijven? Is niet elke definitie een bron van verarming? En kwaliteitsbewaking is als term misschien gemakkelijk in de mond te nemen, maar hoe maak je zo'n controle operationeel? Daarnaast rijzen er talloze politieke vragen. Hoeveel reiken de ambities van de verzorgingsstaat? Wanneer valt een organisatie in haar interne werking beneden het 'democratisch minimum'? Wanneer schendt zij in de verhouding met haar personeel en cliënteel fundamentele rechtsbeginselen? Wie zal, met andere woorden, in al deze zaken de balans ijen? En wie kan een organisatie met een rode kaart het maatschappelijk middenveld uitsturen? Er zijn geen *passe-partout* antwoorden op deze vragen. Ze vormen de inzet van nooit ophoudende debatten. Elke consensus, als die er al komt, zal voorlopig zijn. Dus zal met iedere hervorming, hoe beperkt ook, een flinke portie strijd en onzekerheid de samenleving en de politiek binnenstromen. Zo bekeken verschijnt de huidige regeling, die al enkele jaren de politieke concerns in leven houdt, eigenlijk als een gemakkelijksoplossing: de rituele verwijzing naar in het verleden gesloten pacts maakt veel gehakketak overbodig. Er is, ten slotte, ook nog het probleem van de politieke haalbaarheid. De vernieuwbouw kan er niet komen zonder

de medewerking van partijen en groepen, die bij zo'n hervorming werkelijk niets zullen winnen. Het is alsof men aan beroepsmilitairen zou vragen om de ontwapening te organiseren.

Problemen genoeg dus. Maar het kan ook moeilijk anders. De politieke concerns manifesteren zich in vele lagen van het maatschappelijk leven. Wie ze aan banden wil leggen heeft aan lichte chirurgie niet genoeg. Bovendien zal men behoedzaam moeten tewerk gaan. De politieke netwerken zijn zo diep in onze samenleving binnengedrongen dat ze te vergelijken zijn met woekerende klimop op een statige gevel. Ze met één ruk wegscheuren kan het hele gebouw schade berokkenen.

Een ander pluralisme

De laatste twintig, dertig jaar heeft het begrip pluralisme in de Belgische politiek een beperkte inhoud gekregen. Het wijst aan de ene kant op het bestaansrecht van een paar filosofische strekkingen, voornamelijk het katholicisme en de vrijzinnigheid. Daarnaast staat pluralisme voor de erkenning van ideologische, of beter partijpolitieke verscheidenheid. Van die tweede omschrijving profiteren in Vlaanderen dan nog alleen de partijen die in het gewestelijk parlement een fractie vormen. Agalev valt daarbuiten. In beide gevallen wortelt de definitie louter in het verleden. Zij ligt verankerd in tegenstellingen, die tot ver in de negentiende eeuw teruggaan. Zo moet pluralisme wel een zeer statisch begrip zijn, ongeschikt om nieuwe vormen van maatschappelijke verscheidenheid in zijn bereik op te nemen. Ook is er het risico van verstarring: als oude tegenstellingen hun betekenis verliezen en 'pluralisme' geleidelijk verschrapt tot een bescherming van lege of halflege hulzen. Het verbinden van erkenning en subsidiëring aan de prestaties op het stuk van kwaliteit, interne democratie en respect voor rechtsbeginselen richt

de blik meer op het heden. Een deel van de vergrendeling, die de obsessie met het verleden meebrengt, kan daarmee wegval- len. Dat schept op een tweevoudige wijze kansen op vernieu- wing. Wat er aan *actuele* waardenverscheidenheid in onze samenleving aanwezig is, kan ten volle doorbreken. Bovendien zal deze ontwikkeling de politieke concerns en hun deelorgani- saties verplichten hun ideologisch profiel te hertekenen, nu met het oog op de toekomst.

Op de proefbank

Vermoedelijk komt het hervormingsvoorstel nog steeds als vrij academisch over. Die indruk zal wel blijven. Meer dan een vage schets van de ruwbouw kan ik niet geven. Het is één enkele bij- drage, meer niet, in wat een confrontatie van meerdere visies kan worden. Er is bovendien van mijn kant gewoon te weinig vertrouwdheid met de concrete gang van zaken in het maats- chappelijk middenveld om meer in detail te gaan. De volgende stap in het uittekenen van een mogelijke hervorming komt trou- wens in eerste instantie de mensen uit de sector toe. Toch wil ik nog even op drieërlei wijze de band met de realiteit van van- daag leggen.

Men kan zich terecht afvragen wat de hier gepresenteerde voorstellen precies zouden wijzigen aan de actuele toestand. Ik neem het concern dat de voornaam 'katholiek' draagt als voor- beeld. Koepelorganisaties als het ACW, de Boerenbond en Cari- tas zullen met de meeste van hun aangesloten verenigingen en initiatieven binnen het systeem van het 'gesponsord plura- lisme' vallen. Waar zit het verschil dan? Wel, nu nog ligt de rechtvaardiging van hun statuut van bevoorrechte partner van regering en ambtenarij voornamelijk in het verleden: in de pac- ten, namelijk. Dat zou veranderen. Vanzelfsprekendheden zul-

len wegvallen, want in de nieuwe situatie zullen deze organisaties hun positie als 'vennoot' van de overheid voortdurend moeten verdienen. Ze zullen het bewijs moeten leveren dat de kwaliteit van hun diensten en voorzieningen aan de opgelegde criteria voldoet. Ook zullen sommige organisaties (de mutualiteiten, bijvoorbeeld) op het stuk van de interne democratie tot nogal wat ombouw verplicht worden. Wat is nu immers de mogelijkheid voor een ziekenfondslid om invloed uit te oefenen op het (politiek) gedrag van de leiding? Is er wel sprake van openbaarheid van bestuur? Hier en daar zullen ook aanpassingen nodig zijn in de arbeidsverhoudingen tussen directie en personeel als nauwlettender op de naleving van belangrijke rechtsbeginselen toegekeken wordt. De katholieke netwerkorganisaties zullen bovendien gedwongen worden om voor zichzelf een nieuwe plaats te veroveren op de 'markt van de waarden', ten minste als het andere, meer op de actualiteit gerichte, pluralisme ingang vindt. De kans bestaat dat zij hier met pijnlijke dilemma's te maken krijgen. Niets belet hun om de oude identiteit, met haar nadruk op christelijke waarden, opnieuw te beklemtonen. Om in die richting een scherper profiel uit te bouwen en zo afstand te nemen van de concurrenten. Het probleem is echter dat vele scholen, ziekenhuizen en andere instellingen van het katholieke concern bij het werven van leden en cliënten het appel op strikt christelijke motieven grotendeels achterwege hebben gelaten. Dat maneuver verklaart trouwens voor een deel hun bijval bij rand- en onkerkelijken. Een intenser mobilisatie van het christelijk gedachtengoed zal een aantal mensen afstoten. Zo'n vermageringskuur kan de gezondheid van het katholiek organisatieleven een flinke klap toebrengen. Een uitweg ligt in het bricoleren van een meer wereldse, aan een gelaïciseerde samenleving aangepaste, *set* van waarden. Daar is men trouwens al een tijdje mee bezig. Dan rijst echter een nieuw risico: dat zodoende de familieband met de Kerk en

misschien zelfs met de Christelijke Volkspartij danig verslapt. Het wegvallen van deze steunpunten zal ongetwijfeld pijn doen.

Een volgende bedenking gaat over de vraag wie in het alternatief dat ik voorstel, belast zal zijn met de bewaking van de spelregels in het maatschappelijk middenveld. Van organisaties die in de toekomst bevoorrechte partner van de overheid zullen zijn, wordt verwacht dat zij onder meer op het stuk van geleverde kwaliteit en interne democratie aan de gestelde vereisten voldoen. Aan wie is de controle hiervan op te dragen? Er valt voor elk domein (sociaal-cultureel werk, welzijnszorg...) te denken aan een instantie die is samengesteld uit vertegenwoordigers van de ambtenarij, van de *professionals* en van de gebruikers. In sommige landen is dit type van semi-autonoom controle-apparaat al werkzaam in de mediasector. Uiteraard heeft het niet veel zin de vertegenwoordigers van de drie opgesomde groepen te laten aanduiden door de politieke concerns. Zo'n 'hervorming' zou niet veel meer zijn dan een nieuwe ronde van de carroussel, een kermistuig waarmee de Belgen naar het schijnt goed vertrouwd zijn.

Een laatste stap, weg uit het louter theoretisch kader, brengt mij op de kwestie van het opstarten van een eventuele hervorming.

Waar beginnen? De sleutel ligt bij het katholiek en het socialistisch concern. Van het eerste moet niet verwacht worden dat het hervormingen zal propageren die zijn oligopolie-macht beschadigen. Harakiri plegen ligt niet in onze politieke gebruiken. De socialisten staan voor een heel andere uitdaging. Bevreemdend is hun huidige positie niet. Het leven in de schaduw van de katholieke reus is niet zo aantrekkelijk. Aan de andere kant vinden vele socialisten hun statuut van beschermde minderheid niet zo oncomfortabel. Het garandeert hun op vele terreinen het vitaal levensminimum aan subsidies en mandaten. Raken aan

het status-quo kan hen, zo vrezen zij, zwaar op de tocht zetten. In ieder geval is het uitgesloten dat een van beide tot eenzijdige ontwapening zal overgaan. Ofwel zullen externe krachten hen dwingen tot het bespreken van alternatieven voor de huidige toestand. Ofwel zullen zij, in het besef dat de ontsporing van de politieke concerns de hele samenleving in de gevarenzone brengt, tot multilaterale besprekingen overgaan. (Maar hoe reëel is die mogelijkheid?) Een domein dat zich leent tot ingrijpend experimenteren is het sociaal-cultureel werk. De bewustwording dat de kosten van het cultuurpact al enige tijd de baten overtreffen is immers in ruime kring doorgedrongen. Daarmee is wellicht de basis gelegd voor een opening in het denken over het sociaal-cultureel Vlaanderen van morgen. Helemaal vooraan op de agenda van de besprekingen zal de kwestie van wat ik eerder de politieke rekenkunde noemde moeten staan. Men kent de grove vertekeningen, die de *Belgian arithmetics* meebrengt: mandaten in vele beheers- en overlegorganen zijn grotendeels gereserveerd voor organisaties die aanleunen bij de politieke concerns; het werken met het systeem D'Hondt vergroot nog aanzienlijk het aandeel van de CVP en haar bondgenoten. Elke hervorming zal de uitschakeling van deze zeer verengde visie op pluralisme en democratie als minimum- én urgentie-programma moeten inschrijven.

Hoe beginnen? Het is niet zo dat het klimaat in Vlaanderen ongunstig is voor het openen van een brede discussie over de maatschappelijke organisatie van dit gewest. Nu de zoektocht naar politieke autonomie voor de Vlamingen op enig succes is uitgelopen, groeit bij hen de behoefte aan een herkenbare nationale identiteit. Vlaanderen doet nu aan versnelde *identity-building*. Vragen als 'welke politieke cultuur voor Vlaanderen?' en 'is hier eenheid in verscheidenheid mogelijk?' zitten zeer dicht bij de problematiek die in mijn essay aan de orde is. Ontwikkelingen aan liberale zijde werken de drang om over de toe-

komst van de politieke concerns te praten nog in de hand. De liberalen, voor wie een sterk netwerk altijd al een onbereikbaar doel is geweest, weten best dat de bezuinigingsoperaties die zij uitlokken, na verloop van tijd de financiële slagkracht van het katholieke en het socialistische concern zullen aantasten. Zij zullen niets doen om hen voor de *fall out* van de inleveringspolitiek te beschermen. In de versoberingsstaat, die in de maak is, zal het lot van de politieke netwerken bijgevolg onzekerder zijn dan nu. Ook dat kan de nood aan een ruim debat vergroten. Bepaalde ontwikkelingen in de politieke concerns zelf roepen problemen op. De spanningen tussen de economisch-commerciële ondernemingen en de andere netwerkorganisaties nemen toe. De bankiers en verzekeraars in het ACW, de Boerenbond etc. staan in hun sector onder zware druk om meer nog dan vroeger in hun activiteiten uitsluitend met economische overwegingen te werken. De concurrentie dwingt hen daartoe. Maar de verflechting van een CERA, een BAC, een Prévoyance Sociale met politieke en parapolitieke organisaties bindt hen tegelijkertijd aan niet-economische imperatieven. Het is de vraag hoe lang zo'n dilemma te trotseren is.

Nu en dan verliezen maatschappelijke structuren snel veel van hun onwrikbaarheid. Zij gaan als het ware over van een vaste naar een vloeibare toestand. Precies op dat moment zijn ze plooibaar en is verandering-in-de-diepte mogelijk. Het zou kunnen dat zo'n fase in het leven van de politieke concerns aangebroken is. Wie aan hervormingen denkt moet deze gelegenheid volop aangrijpen.

Opnieuw laaien discussies op over verzuiling in Vlaanderen.

Luc Huyse komt niet echt tussen in dâ't debat, hij tilt de discussie in een andere bedding. Praten over verzuiling is praten over het verleden. Wat vandaag de aandacht moet krijgen zijn de erfgenamen van de verzuiling, die geruisloos haar plaats hebben ingenomen.

Politieke concerns noemt Huyse ze, omdat ze zoals hun economische soortgenoten stelselmatig oligopolische machtsposities uitbouwen. Nu al bezetten zij grote gebieden van de politieke en professionele belangenbehartiging, van de markt van welzijn en geluk. Ze evolueren snel en niet in de goede richting.

Kan je vandaag onze democratie wél in de goede richting 'sturen'? Luc Huyse waagt het een ruwe schets uit te tekenen voor zo'n maatschappelijke vernieuwbouw: een zeldzaam staaltje *social science fiction*.

De verzuiling voorbij verandert het denken over Belgische politiek.

Luc Huyse is professor aan de Leuvense rechtsfaculteit. Eerder verscheen van hem bij Uitgeverij Kritak *De gewapende vrede. Politiek in België na 1945*.